

Grænseforeningens
årbog 1987

Sydslesvigske oldtidsminder

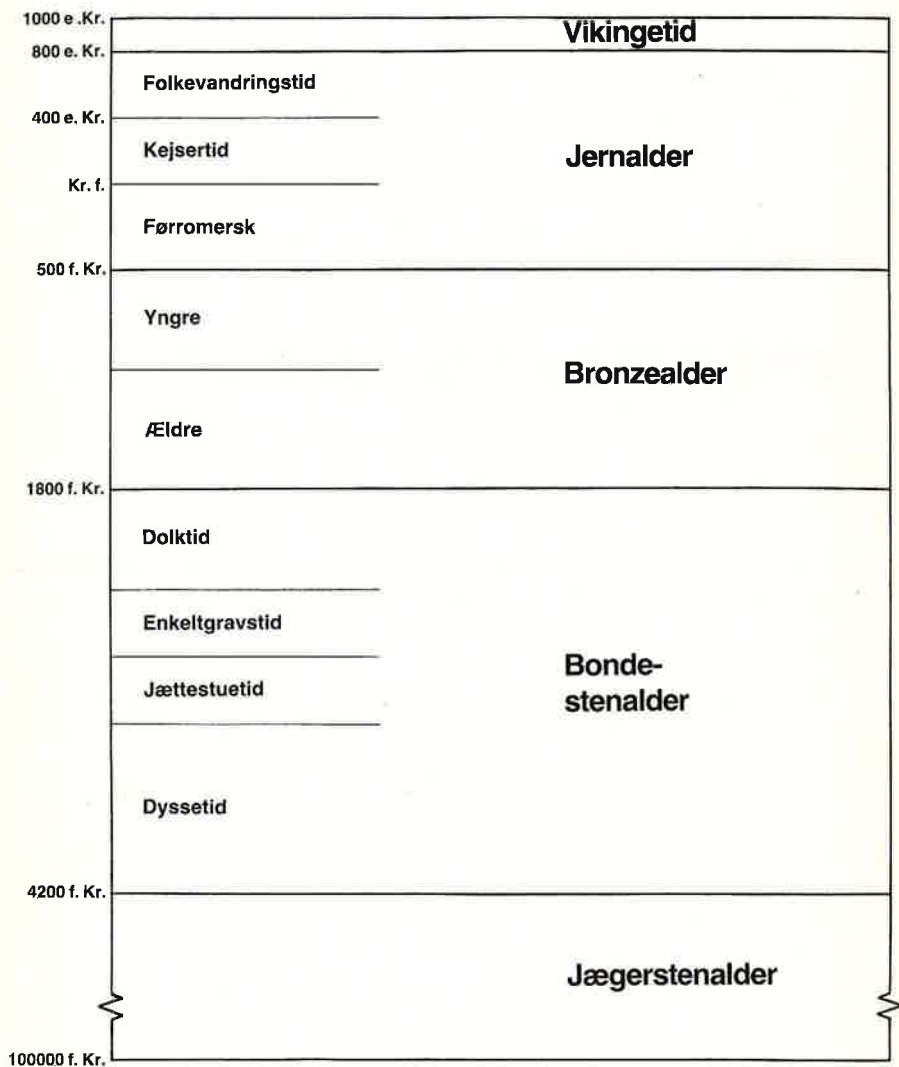

**Grænseforeningens
årbog 1987**

Klaus Ebbesen

Sydslesvigske oldtidsminder

Klaus Ebbesen

Sydslesvigske oldtidsminder

Der har boet mennesker i Sydslesvig gennem de sidste 100.000 år. Under vidt forskellige klimatiske og geografiske forhold. Hyppigst var temperaturen nogenlunde som nu. Slesvig blev kun kortvarigt og sporadisk berørt af den sidste istid. Alene den østlige del af landet blev dækket af is, og det kun i ca. 6.000 år omkring 20.000 f. Kr. Geologisk set er dette en meget kortvarig periode. Alligevel var det på den tid, landskabet fik sin form. I øst afsatte isen de store, lerede moræneflader, som under vekslende kuldefremstød pressedes sammen i et reliefrikt bakkelandskab. Smeltevandet løb mod vest gennem store tunneldale, der hvor vi nu har Slien og Egernførde. Uden for isranden bredte smeltevandet sig. Strømmen blev mindre, og sand og grus sank til bunds. Derved dannedes Midtslesvigs hedestrækninger. Mellem det udstømmende smeltevand lå øer. De kaldes bakkeøer, og deres form blev også bestemt af det korte kuldefremstød. Om sommeren smeltede sneen, og jordlagenes øverste dele tøede op, mens de underliggende fortsat var frosne. Derved opstod et fænomen, som kaldes flydejord. Det gav bakkerne deres jævne, bløde konturer, som stadig kan ses på Nordsø-øerne og den store bakkeø ved Husum. Marskdannelsen i vest er igen et andet geologisk fænomen.

Oldtidens landskab var helt forskelligt fra vor tids. Store dele af det østlige og mellemste Slesvig var sump. Landområderne havde nærmest karakter af øer i disse sumpe. Også østpå stod der vand i mange lavninger. Landskabets kontraster var endvidere mere tydelige. Over dem ligger i dag, som en dyne, et tykt muldlag, skabt af agerdyrkingen.

Bevoksningen er gennem årtusinderne skiftet i takt med klimasvingningerne. Men indtil landboreformerne i 1700-tallet var det et lukket landskab. Overalt, hvor man vendte øjet, sås skov, krat eller meterhøje rør. De dyrkede områder lå som lysninger i dette af bevoksning dækkede land. Det åbne landskab, som det kendes i dag, er menneskeskabt.

Sydslesvigs natur er et typisk kulturlandskab, præget af menneskets aktivitet. Intet er forblevet uforandret. Nogle af de samfundsskabte ændringer af naturen er sket for få år siden. Andre for årtusinder siden.

Til de menneskeskabte dele af landskabet hører oldtidsminderne.

De synlige oldtidsminder er ikke jævnt fordelt over oldtidens forskellige

perioder. Fra jægerstenalderens første, små 100.000 år kendes slet ingen. Der var ikke ret mange mennesker dengang. De levede udelukkende af jagt og fiskeri, og de døde blev begravet i flade nedgravninger på eller ved bopladserne. Disse ældste slesvigeres bopladser kendes naturligvis, men der er intet at se i terrænet.

Først med bondestenalderens start ca. 4.500 f. Kr. begynder oldtidsfolkene at markere sig i landskabet. Det sker med de store stengrave, dysserne og jættestuerner. Samlet kaldes de for megalitgrave efter det græske *me-gas* = stor, *lithos* = sten. Grave af den slags kendes mange steder i verden, men er særlig almindelige i Nordeuropa. De blev bygget i løbet af nogle få århundreder i slutningen af 4. årtusind. I hele Slesvig-Holsten er registreret ikke mindre end 3.037 grave. Oprindeligt har de ligget særdeles tæt. Men flertallet er nu væk. Moderne stenhuggere har brugt de store sten til bygning af kirker, borge, veje og jernbaner, mens bønderne brugte jorden til at kaste i vådområderne.

Det var en bygningsmæssig kraftpræstation at bygge de mange megalitgrave. Den er ikke uden grund sammenlignet med middelalderens kirkebyggeri. Men storstensgravene blev bygget, før hjulet var kendt i Nordeuropa. På store, flade slæder har man trukket og skubbet de tonstunge sten til byggepladsen. Man forestiller sig, at det skete om vinteren, når jorden var hård og glat. Om sommeren, når vårsæden var i jorden, kunne byggeriet begynde. Fundene viser, at kamrene stod tomme, mens de store dæksten blev bakset på plads. Velsagens har kammeret været afstivet med stokke på kryds og tværs. Det var tungt og farligt arbejde.

Stendysserne er lidt ældre end jættestuerner. De kendes i forskellig udformning. Nogle af højene er runde, andre rektangulære. Omkring højfoden stod en kran af meterhøje randsten.

De ældste dyssekamre er mandslange, har rektangulær grundplan og er bygget af fire lige høje sidesten samt en stor dæksten. De er beregnet til blot ét lig, som blev gravlagt på ryggen, eventuelt med en flækkekniv ved bæltet og en lerpotte ved fødderne.

De yngre dysser er større, og ved den ene smalside kan findes en kort gang dannet af ét par sidesten. Der ligger gerne en tærskelsten i gulvet mellem kammer og gang.

Herfra er skridtet kort til jættestuerner. Gangen er ført helt ud til randstenskæden, kammeret er gjort større, og dets længderetning danner vinkel med gangens. Det er egentlige gravstuer.

Jættestuerner og de yngre dysser er beregnet til successive gravlæggelser. Ændringen i stenarkitekturen afspejler sandsynligvis ændringer i samfundets struktur. I jægerstenalderen boede og arbejdede man sammen i mindre familiegupper. Den enkeltes anseelse afhang af god jagtlykke eller personlige egenskaber. Med agerbrugets komme blev det nødvendigt med en fastere organisation. Nogen måtte organisere den fælles indsats med skovhugst, såning og høst.

Stendysserne er sandsynligvis bygget som gravsted for disse vore første, sociale ledere. Efterhånden blev høvdingeværdigheden arvelig, og nogle enkelte familier inden for stammen monopoliserede magten. Jættestuernerne kan være disse familiers gravsteder.

Både dysserne og jættestuernerne brugtes til begravelser i mere end 1000 år – til langt ind i bronzealderen.

Omkring 2.750 f. Kr. dukker en anden slags stenaldergrave op. Det er enkeltgravene, som i de følgende århundreder benyttes jævnsides med jættestuernerne. De døde får hver sin grav, men der kan være flere grave i hver høj. Disse er gerne bygget af sand, er ca. 10-20 m i diameter og kun 1 m høje. De var navnlig almindelige på de sandede hedeflader, som først i slutningen af 3. årtusind udnyttes mere intensivt.

Enkeltgravshøjene er særlig hårdt ramt af den moderne agerdyrkning. Faktisk kan der ikke i Sydslesvig peges på så meget som én typisk høj.

I ældre bronzealder, ca. 1.500 f. Kr., når højbyggeriet sit maksimum. Tusindvis af store, kuplede gravhøje bygges på bakketoppene. Ofte ligger der flere sammen i klynger eller på række. Den topografiske placering er karakteristisk. Højene har skullet ses og dermed markere den enkelte bronzealderhøvdinges territorium.

De fleste bronzealderhøje er bygget af græstørv, lagt med vegetationssiden nedad. Jorden i de enkelte højsektioner er holdt på plads af radiære raftehegn.

Gravene findes centralt i højene. Den døde kan være lagt i en plankest, en udhulet træstamme eller en stenkiste. Rundt om kisten er gerne kastet en beskyttende stendyng.

I de kuplede storhøje ligger bronzealderhøvdingene og deres familier begravet, iført deres bedste klæder. Kvinderne tillige med kostbare bronzesmykker, mændene med deres våben. I enkelte grave findes også de særligt fine statussymboler: en klapstol eller en guldring.

De mange bronzealderhøje er bygget i løbet af ældre bronzealderens godt 800 år. Senere opføres store gravhøje sjældent. Det skyldes en generel ændring af gravskikken i næsten hele Europa. Kort efter år 1.500 f. Kr. trænger ligbrændingsskikken frem. Omkring år 1000 bliver den enerådende i Europa. I Norden er det derefter skik at lægge de brændte ben i en lerurne, som højsættes i siden af de allerede dengang gamle gravhøje. Af og til lægges nogle smykker eller mændenes barber-grej oven på de brændte ben. Der er således næsten ingen selvstændige monumenter fra yngre bronzealder.

Det samme er tilfældet for den første del af jernalderen. De brændte ben lægges stadig i en lerurne, men nu kastes lave småhøje omkring graven. Tuegrave kaldes de. I hundredevis findes de samlede i hele gravfeltet, gerne anlagt op til sydsiden af en ældre høj. Men også disse småhøje er hårdt ramt af senere tiders agerdyrkning. Ikke et eneste gravfelt kan derfor i dag ses på jordoverfladen.

I kejsertid (romersk jernalder) og videre frem gennem folkevandringstid (germansk jernalder) begravnes de døde under flad mark. Gravene manifesterer sig derfor ikke som monumenter i landskabet. Men fra jernalderen kendes andre synlige spor. Vestpå i marsken kan bopladserne tegne sig som lave højninger på varfterne. Det er affaldslag på affaldslag, som er aflejret ved datidens huse. Samtidig findes i landskabet spor efter de stammefejder og krige, som gik forud for vikingetidens statsdannelse. Det er de store ringborge på Nordsø-øerne. Her havde jernalderbønderne ly, når fjendtlige hære hjemsøgte øerne. Allerede i år 737 e. Kr. bygges så det ældste Dannevirke. Det er en forsvarsvold magen til dem, som kendes andre steder på den jyske halvø, blot større. Men i vikingetiden udbygges voldanlægget til et nationalt forsvarsværk til beskyttelse af handelsbyen Hedeby og den danske sydgrænse. Om tidens militære begivenheder læser man på de runesten, som blev rejst ved Danmarks ældste, regulære by.

Oldtidsmindernes antal og størrelse afhænger ikke alene af oldtidsfolkernes anlægsaktivitet. Ødelæggelses- eller sløfningsintensiteten i historisk tid spiller også ind. For Sydslesvig er den generelt meget stor. Næppe mere end ca. 5% af de byggede oldtidshøje er bevaret i dag. Resten er ødelagt, navnlig i 1700- og 1800-tallet. Fra egn til egn er der stor variation i bevaringsgraden. Det skyldes, at jorden ikke er lige intensivt udnyttet alle vegne. Værst er det gået ud over oldtidsminderne ved østkysten. Omvendt er der bevaret virkelig mange anlæg på øerne Amrum og Sild. Helt frem til 1. verdenskrig levede folkene der i den dybeste armod. Derfor fik oldtidsminderne lov at blive stående. Under Amrums klitter er endvidere bevaret hele fortidige kulturlandskaber.

Billedet af Sydslesvigs oldtidsminder, belyst ved de seværdige anlæg, bliver nødvendigvis spredt. Noget fuldgyldigt billede af oldtidsbebyggelsen giver de ikke. Derimod nok hovedtrækkene af udviklingen i samfundet fra spredte jæger- og samlerfamilier til en egentlig stat.

Friedeholz.

I Friedeholz-skoven ved Lyksborg findes ikke mindre end 55 gravhøje fra oldtiden. Det skyldes ikke, at området var særlig tæt bebygget i oldtiden, men at skoven har beskyttet anlæggene fra ødelæggelse. Ude på markerne er højene derimod udjævnet ved senere tiders agerdyrkning. Skoven er derfor en slags reservat for oldtidsminderne.

Det betyder dog ikke, at disse høje ser ud som i oldtiden. De nedbrydende faktorer har også gjort sig gældende over for disse høje. Mange af dem kan således kun ses af den trænede jagttager.

Seks af gravene er megalitgrave fra bondestenalderen. Den ene (skilt nr. 1) er en ca. 34 m lang og 11 m bred langdysse. Den ses kun som en aflang højning, fordi alle dens sten er fjernet.

I midten ses et såkaldt plyndringshul. En fordybning i højen det sted, hvor gravkammeret har stået. Man har skullet bruge store sten til anlægsarbejder og har taget dem i højen. Stenene er sprængt på stedet, og i bunden ligger et par stumper af dem samt lidt hvidbrændt flint. Det er resterne af kammergulvet.

De andre stengrave ligger i rundhøje ca. 10-15 m i diameter. Af den ene (nr. 6) ses kun dækstenen, som rager op af højen. Gravkammerets form kan derfor ikke bestemmes. De to andre er små, rektangulære dyssekamre. Af et mandslangt kammer er kun bevaret to par sidesten på hver langside (nr. 4). Bedre bevaret er et af de små dyssekamre. Det står ikke i højens midte, men i den vestlige halvdel. Det er et træk, som ikke er så ualmindeligt endda, sandsynligvis fordi man ikke i bondestenalderen havde noget krav om symmetri. Gravkammeret er dannet af 4 store stenblokke, som alle vender en glat, naturlig flade indad mod kammeret. Sidestenen og navnlig endestenen hælder lidt indad, så længden og bredden er størst ved bunden. Her er kammeret 2 m langt og 0,7 m bredt. Gravkammerets dæksten mangler, men øst for kammeret ligger en sprængt sten. Sandsynligvis er det kammerets oprindelige dæksten.

Dyssen undersøgte i 1935. Det sås, at bunden var brolagt med brændt

flint. Herpå lå kun et potteskår og en flintflække. Kammeret må være plyndret før mands minde.

Fem af de andre gravhøje er sandsynligvis bygget i bronzealderen, ca. 1.500 f. Kr. Ingen af dem er undersøgt, men højenes form og størrelse sandsynliggør, at de stammer fra denne tid.

Friedeholz er nu indrettet som lystpark, og under rundgangen er der også lejlighed til at se vildsvin, hjorte og andre dyr.

Goosefeld.

Ved Goosefeld ses tre megalitgrave og lige så mange storhøje fra bronzealderen.

Bronzealderhøjene ligger på række på en højderyg. Det er kuplede rundhøje, omkring 20-30 m i diameter og indtil 4 m høje. Både i form og topografisk placering er de typiske repræsentanter for ældre bronzealders gravhøje. De er dog aldrig undersøgt.

De tre megalitgrave er forskellige. Bedst bevaret er en langdysse, i dag ca. 33 m lang, 5,5 m bred og 1 m høj. Den er orienteret NV-SØ, og har oprindeligt været noget længere. Ved højfoden er den omsat med meterhøje randsten. I stenalderen var der stablet flade fliser mellem de store sten, så højsiden fremstod som en mur.

I højen ses resterne af to gravkamre. Det ene af disse er et kisteformet, mandslangt kammer. Det er bygget af tre store sidesten og en dæksten, og er åbent i den ene ende. Dets længdeakse går på tværs af højen. Graven undersøgtes i 1980. På gulvet fandtes tre små ravstumper. Det andet kammer er kun delvist bevaret.

Mens de fleste megalitgrave ligger på bakkeskråninger, er det næste anlæg bygget på en bakketop. Den gør et monumentalt indtryk, og man fornemmer, hvorfor dysserne i folkemunde kaldes hedenske altre. Et stort – ca. 8 tons tungt – alterbord, hvilende på tre store sten. Som andre er også denne dysse kun en ruïn. Som ny så den helt anderledes ud. Hvordan vides ikke bestemt. Tilbage står kun to sidesten af den ene væg, én sten af den anden.

Det sidste synlige monument er resterne af en jættestue. Kun kammerets nordøstlige del er bevaret. I alt ses syv sidesten, nemlig endestenen i NØ og de tre nærmeste sidesten på hver side. Den bevarede del af kammeret er ca. 5 m langt. Oprindeligt har gravkammeret været mere end dobbelt så langt. Bredden er ca. 1,5 m. Indgangen var mod NV og tærskelstenen mellem kammer og gang findes stadig.

Jættestuen undersøgtes i 1980. Der fandtes kun gravgaver fra enkeltgravstiden, ca. 2.500 f. Kr., de ældre gravgaver er sandsynligvis smidt ud ved denne genanvendelse. En tradition som ikke er ganske ualmindelig i bondestenalderens sidste del. Fundene omfatter to stridsøkser, eller skaft-hulsøkser, af sten. Dertil to flintøkser, nogle pilespidser og resterne af nogle ravperler.

Poppostenen.

Poppostenen er navnet på en stendysse, som står lidt nord for Helligbæk. Sagnet fortæller, at den hellige Poppo brugte denne sten, da han døbte hedningene i Helligbæk. Det er der ikke grund til at tro på, men måske er netop dette sagn grunden til, at anlægget er bevaret.

Sagnet må opfattes som en lærd, romantisk spekulation til forklaring af navnene Poppoholt og Helligbæk.

Gravanlæggets jordhøj er helt væk. Det samme gælder for randstenene og den stendynge, som lå om kammeret. Tilbage står kun selve gravkammeret. Det er en såkaldt udvidet dysse, bygget ca. 3.500 f. Kr. Indvendig er det N-S-orienterede gravkammer ca. 2,4 m langt og 1 m bredt. Det er bygget af seks sidesten, nemlig to sten på hver langside, én stor endesten i nord og en lav tærskelsten i syd. Man forestiller sig, at der har stået en dør af træ oven på tærskelstenen. En stor dæksten ligger som loft. På dækstens overkant ses 17 skålformede fordybninger. De er sandsynligvis indhugget engang i bronzealderen. Stedet har således været brugt til begravelse både i sten- og bronzealderen, men der kendes ikke til fund fra anlægget.

Poppostenen blev fredet allerede i 1858 af den arkæologi-glade danske konge, Frederik VII. Han købte mindesmærket af den daværende lodsejer. I kontrakten blev det bestemt, at alle og enhver skulle have adgang til mindesmærket. Poppostenen er derfor et af de anlæg, som først blev gjort offentligt tilgængeligt.

I begyndelsen af 1800-tallet var enkelte anlæg tidligere blevet fredet af »Oldsagskommissionen«. Fredningerne var lidet effektive, så i midten af 1800-tallet begyndte man at købe anlæggene af markejerne. I de samme år som Poppostenen frededes også dele af Dannevirke, runestenen i Bustrup og Isted-jættestuen. Sådanne punktvisse fredninger fortsatte helt frem til 1958, hvor Slesvig-Holsten fik sin første lov om fortidsmindebeskyttelse. Når bevaringsgraden for oldtidsminder generelt er så lav i landet, hører det sammen hermed.

Karlsminde.

Ved Karlsminde ligger en restaureret langdysse. Den er bygget i den kystnære zone som så mange andre stendysser. Her ca. 3.600 f. Kr. var bebyggelsen koncentreret til områderne ved havet og vådområderne. Agerbruget var kun nogle århundreder gammelt. Befolkningstallet var lille, og der var land nok at tage af. Derfor valgte man de områder, hvor bevoksningen i forvejen var mere spredt. Samtidig kunne bondekosten suppleres med fisk, fugle og måske også dyrevildt.

Langdyssen er 57 m lang, 6,5 m bred og ca. 2 m høj. Den er orienteret Ø-V. Hele vejen rundt er den omsat med randsten. Mellem disse er ved restaureringen lagt flade fliser i tømurskonstruktion. Der er en tendens til, at de største sten står midt for enderne. Som ny har højen nok været højest

langs midteraksen. De fleste arkæologer ser i langdysserne en efterligning af stenalderbøndernes langhuse med lavt saddeltag. De døde huse af sten og jord efter samme model som de levendes træhuse.

Lige inden for højens sydside ses tre gravkamre på rad. Man kan nu krybe ind i dem gennem korte gange. Denne rekonstruktion er næppe korrekt. I stenalderen måtte man grave sig ned gennem højen for at nå frem til indgangene.

Alle tre kamre er kisteformede. Længden ligger omkring 2,5 m, bredden under 2 m. Der er 5-7 sidesten i hvert kammer og 1-2 dæksten.

Ved restaureringen gjordes mange fund i kamrene. Vigtigst er dog de fund, som blev gjort under en stendynge ind til højens sydside. Her fremkom potteskår fra snesevis af lerkar. De stammer fra den tidligere jættestuetid og repræsenterer en særlig offerskik.

Megalitgravene byggedes ikke alene som gravsted men også som offerplads. Ved gravene foregik en omfattende forfædre-dyrkelse. Ved store anefester hensattes lerkar med fødevarer til de døde. Grød, brød og drikke. Disse ting er forlængst forsvundet, men skårene af lerkarrene lå stadig tilbage.

Munkvolstrup.

Ved Munkvolstrup ligger en gruppe på i alt 7 stenaldergrave. De er meget ødelagte, og næsten alle de store sten er fjernet. Højenes form får man dog et indtryk af.

Det drejer sig om én rundhøj ca. 20 m i diameter. I midten ses et hul. Her har gravkammeret stået, men det er fjernet.

De seks andre anlæg er langdysser. Højenes længde svinger mellem 10 og 20 m, mens højden er godt én meter. I de græsbevoksede høje ses endnu enkelte randsten. Derimod er der ikke spor af kamre. I 1690-erne skal være fundet lerkar i højene.

Højenes nuværende form giver kun en antydning af deres oprindelige udseende. Derimod er gruppen meget illustrativ for megalitgravenes klumpning i terrænet. Stendysserne ligger gerne samlet, adskillige ved siden af hinanden. Baggrunden herfor er nok, at de skulle markere de enkelte stammers territorium. De familiegupper, som følte sig i slægt med hinanden, har på et bestemt sted hjulpet hinanden med at bygge gravhøje til de døde. Så kunne andre se, at det var deres land.

Birkemose.

Ved Birkemose findes spredt i terrænet mindst 16 stenaldergrave, og mange andre anlæg er sløjfet. De fleste kan kun ses af den trænede jagttager, mens andre er mere velbevarede.

Blandt anlæggene er to fritstående dyssekamre. Det ene af disse var bygget af fire lige høje sidesten og har én stor dæksten som loft. Den ene af sidestenerne mangler dog i dag. Kammeret er knapt mandslangt, en lille meter bredt, og på dækstenens overside ses tre skålgruber. Dyssen er en smuk repræsentant for de såkaldte ur-dysser: De ældste megalitgrave, kun beregnet til et enkelt lig.

Det andet fritstående kammer repræsenterer næste stadium i dyssernes udvikling. Langsiderne dannes af to par sidesten. I NV ses en stor endesten, mens der i SØ ligger en lav tærskelsten. Kammeret er over 2 m langt. Loftet dannes af en stor dæksten. På dens overside ses nogle skåltegn.

Begge disse kamre er plyndret før mands minde, og højene er væk.

Højen er bevaret på to langdysser, der ligger tæt ved siden af hinanden men med forskellig længderetning.

Den ene er 38 m lang, 5 m bred og 2 m høj. Ved højfoden ses resterne af randstenskæden, men flere sten er væltet. Ved højens midte ses oversiden af en stor sten. Sandsynligvis er det dækstenen af et urørt kammer.

Den anden langdyссе undersøgte i 1950. Højen er 28 m lang og ca. 7 m bred. Ved højfoden står endnu nogle randsten. I højen findes to gravkamre. Det ene bygget i højens midte med længderetning på tværs af denne. Kammeret er godt 2 m langt og 1 m bredt. Alle sten er bevaret, nemlig to vægsten i hver side, en stor endesten i nordenden og en lav tærskelsten mod syd. Uden for denne sten ses en 0,5 m lang gang, dannet af ét par sidesten. I kammeret fandtes en ornamenteret lerskål. Den har stået ved den dodes fødder.

Det andet kammer ligger på tværs af dyssen. Der står to sidesten i hver side og en stor endesten i nord. Sydsiden dannes af en smal bæresten, og

ved siden af den ligger en tærskelsten. Kammeret er ca. 1,5 m bredt og har oprindelig haft gang.

Ved undersøgelsen fandtes resterne af fire lerkar, en flintmejsel, en pilespids og nogle ravperler. Fundene viser, at anlægget blev brugt i hele jættestuetiden.

Mildsted.

Stendyssen ved Mildsted lignede indtil for nylig en stendynge. Nu er den genopført på et tilgængeligt sted.

Oprindeligt har gravkammeret stået centralt i en rundhøj, ca. 21 m i diameter og omsat med randsten. Rundt om kammeret var inde i højen en kappe af rullesten og ler.

Kammeret havde rektangulær grundplan, var ca. 2 m langt og 1,5 m bredt. Der stod to sten på hver langside og en stor endesten i vest. Afslutningen i øst kunne ikke ses. Kammeret er nu rekonstrueret med to dæksten, hentet fra en anden dysse. Det gælder også to af sidestenenene, som er placeret med den forkerte side indad. Oprindeligt var kammerets gulv brolagt med sten, hvorpå lå et lag hvidbrændt flint.

Dyssen er plyndret før mands minde. Men datidens oldsagssamlere gravede ikke så omhyggeligt som nutidens arkæologer. Derfor overså de nogle af gravgaverne. Ved den moderne undersøgelse fandtes resterne af flere drikkebægre fra jættestuetiden. Dem har de døde fået med i graven, muligvis med indhold. På de dødes tøj var syet ravperler, som lignede dobbeltøkser. Dem fandtes der nogle stykker af, ligesom fire pilespidser og nogle flintflækker.

Flere gange i jættestuetiden har man båret lig til megalitgraven. Derefter følger en afbrydelse på næsten 500 år. I den tidlige dolktid genåbnes graven. En mand bliver gravlagt med sin flintdolk og ildslagningssten. Det er typiske gravgaver i bondestenalderens slutning. En lille pilespids af flint stammer fra samme tid. Den har snarest siddet i manden og været selve dødsårsagen.

Isted.

»Rauberhöhle«, eller Røverhulen, ved Isted er en jættestue. I gamle dage troede man, at de store stengrave var bygget af kæmper eller jætter og brugt som bolig. Deraf navnet, som fra eventyrene vandrede ind i den arkæologiske videnskab.

Jordhøjen er rund, ca. 20 m i diameter og over 2 m høj. Der står enkelte randsten ved højfoden.

Jættestuen findes i højens sydside, acentralt placeret. Man kryber ind i den fra sydsiden gennem en lav og snæver gang. I dag er kun ét par sidesten tilbage, men oprindeligt var gangen mere end 3,5 m lang. Den var ved højfoden lukket med en flad dørsten.

Gravkammeret er orienteret Ø-V. Grundplanen er oval, ca. 4,4 m lang og 1,5-2,0 m bred. Højden ligger mellem 1,5 og 2,0 m.

Graven er bygget af 9 store vægsten, nemlig 4 sten i nordsiden, 3 i sydsiden og én sten for hver ende. De vender alle en glat side indad og skrånér lidt indefter. Dette øger kammerets stabilitet. Mellem sidestenen er stablet flade, udkløvede stenfliser i en slags mur. Det er lavet helt uden bindemiddel og kaldes derfor tørmur. Som loft ligger tre store sten med en flad side indad.

Jættestuen har stået åben så længe, man kan huske. Hvornår den blev plyndret, ved man derfor ikke. Eneste kendte fund er en flintøkse, som fremkom ved restaureringen i 1962.

Sandsynligvis er gravmonumentet bygget ca. 3.200 f. Kr.

Venningsted.

Navnet »Denghoog« betyder tinghøj. Det kan føres tilbage til 1700-tallet og skyldes vel, at man dengang troede, der i gamle dage holdtes ting på højen. Det er der ikke meget, som tyder på. Denghoog er en typisk jættestue fra ca. 3.200 f. Kr.

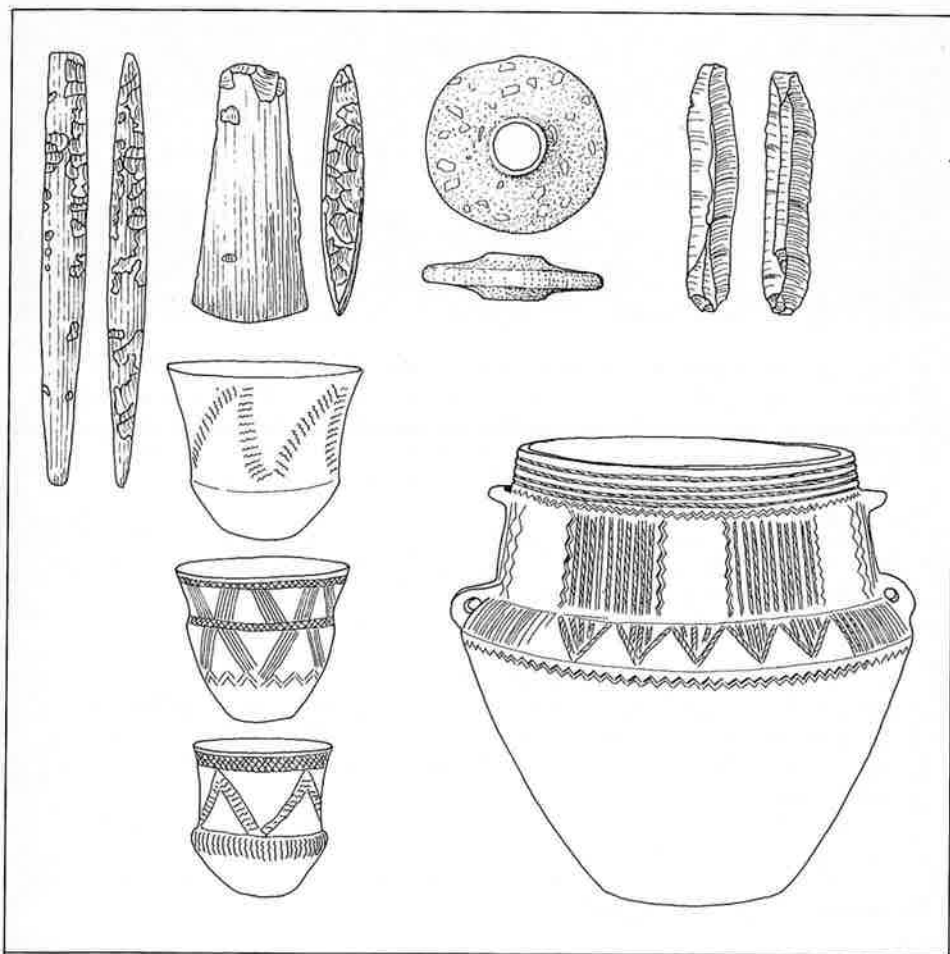
Højen er rund, ca. 25 m i diameter og over 3 m høj. Den er bygget af sand, og oprindeligt har der stået randsten hele vejen rundt om højen.

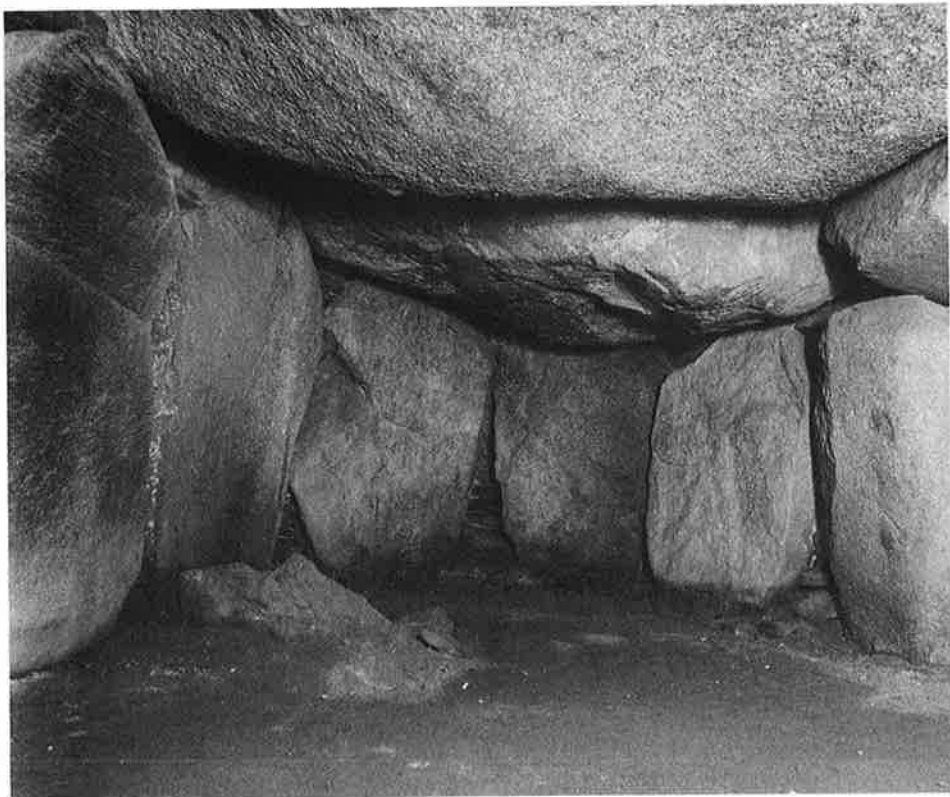
Gravkammeret ligger i højens sydlige del. man kryber ind i kammeret gennem en gang fra højens sydside.

Vemmingsted.

Gangen er 6 m lang, 0,9 m høj og 1,0 m bred, og loftet dannes af 7 sten. Alle stenene vender en flad side indad. Oprindeligt var gangen længere. Halvvejs inde står to mindre sten, som er trukket lidt frem. De kaldes karmsten og efterligner sandsynligvis de dørkarme, som stenalderbønderne havde i deres huse.

Selve gravkammeret er Ø-V-orienteret, 5,9 m langt, 3 m bredt og 1,5-2,0 m højt. Grundplanen er oval. Væggene dannes af 12 store stenblokke. De er stillet lidt skråt og vender en flad side indad. På den vestlige hjørnesten ved gangen ses tydelige skurestriber fra istiden. Mellem de store sten ses

en meget smuk tømurskonstruktion. Loftet består af tre sten. Den midterste vejer ca. 20 tons. Også disse vender en flad side indad.

I stenalderen var gulvet lavet af flade stenfliser, og den østlige ende var adskilt ved en række kantstillede fliser. Heraf ses i dag kun én sten. Formålet med dette arrangement er ukendt.

Uden om kammeret findes en kappe af ler blandet med sten. Den kan ikke ses, men forhindrer regnvandet i at sive ind i kammeret.

I dag kan man også komme ind i gravkammeret gennem et hul i loftet. Her er fjernet en mindre sten. Det skete i 1868, da gravkammeret undersøgtes.

Udgraveren så på gulvet et 20 cm tykt lag af skeletrester og gravgaver. Et sted lå resterne af et bål. Sådanne er almindelige i jættestuerner. Man forestiller sig, at stenalderfolkene ved begravelserne har tændt ild inde i

kammeret for at rense luften. Røgen er så trukket ud gennem gangen og vel været en del af begravelsesceremonien.

Fundene viser, at Denghoog brugtes som gravsted gennem hele jættestuetiden. I begyndelsen var det almindeligt, at de døde fik deres drikkebæger med i graven. Der fandtes mere end 20 pletter. Nogle var hele, men de fleste lå i skår. De er trådt i stykker ved de efterfølgende begravelser. Til de tidlige gravlæggelser hører også to diskosformede køllehoveder. Det er værdighedstegn, som særlig brugtes på den jyske halvø.

Mod slutningen af jættestuetiden bliver det almindeligt, at de døde får deres flintredskaber med i graven. Det sker også i Denghoog, hvor der er fundet flere flintøkser og mejsler. Fundet fuldstændiggøres af nogle flintknive og en lille samling stærkt ødelagte ravperler.

Oldsagerne lå spredt mellem hinanden. antallet af begravelser kan derfor ikke fastslås, omend det har været betydeligt.

Jættestuerne brugtes ikke alene som gravsted, men også som offerplads. Ved indgangen foregik en omfattende ane-dyrkelse. Som led i kulten hensattes flere hundrede lerkar med offer til de døde. Ved en nyere restaurering er foran Denghoog fundet tusindvis af potteskår. Det er resterne efter de kultiske fester.

Kampen.

»Tipkenhoog« er Sydslesvigs største gravhøj. Mere end 25 m i diameter og 3,3 m høj. Den vældige høj ligger på en naturlig forhøjning i terrænet, hvorved den bliver endnu mere monumental.

Højen er bygget af græstørv, som er lagt med vegetationssiden nedad. Den undersøgte i 1870. I nærheden af midten stødte man på to store stendynger, indtil 1,5 m høje og bestående af 10 lag sten. Der fandtes ingen oldsager eller andre spor af begravelser. De kan dog være overset ved den hastige udgravning.

Tipkenhoog blev stærkt ødelagt af fæstningsbyggeri under 2. verdenskrig, men er nu reetableret.

Der knytter sig flere sagn til højen. Den er opkaldt efter den gamle kæmpe Tipken. Han faldt i kampene mod danskerne under Valdemar IV. Han blev derefter begravet i højen.

Ved siden af Tipkenhoog er genopført en langdysse »Harhoog«. Den stod oprindeligt på flyvepladsen.

Langhøjen er orienteret VNV-ØSØ, er 5,5 m bred og nu 20 m lang. Den østlige ende mangler. Højen bestod af sand og nåede i sin tid til dækstenene. Rundt om højen står en kreds af meterhøje randsten. I den ene ende står også en række sten på tværs af højen. Det skyldes sandsynligvis, at højen er blevet udvidet på et tidspunkt.

Højen indeholdt kun et gravkammer. Det har samme længderetning som højen, er 3,8 m langt, 1,4 m bredt og 1,6 m højt. Der står to sten på hver langside, en meget stor skråtstillet sten for enden og en mindre sten ved

indgangen. Som loft lå én stor dæksten. Mellemrummene mellem sidestene var oprindeligt udfyldt med mindre sten og flade fliser. De var lagt i marskklæg, der anvendtes som bindemiddel.

Gravkammeret er bygget ca. 3.500 f. Kr., men benyttedes derefter til begravelser frem til ca. 1.700 f. Kr. Der fremkom fragmenter af flere drikkebægre, både fra dysse- og jættestuetid. Den sene jættestuetid er repræsenteret ved mange flintøkser og mejsler. 4 flintdolke stammer fra bondestenalderens slutning. I gravkammeret fandtes også en lille samling flintflækker. Deres form er så simpel, at de kun kan dateres til stenalderen.

Havetoftløjt.

I Havetoftløjt ligger tre store rundhøje. De er indtil 5 m høje og 20-30 m i diameter.

Højene har aldrig været udgravet, men deres placering i landskabet daterer dem til ældre bronzealder. Højene ved Havetoftløjt er Sydslesvigs bedste eksempel på den ældre bronzealders storhøje. Fra stedet er der vid udsigt, og i bronzealderen er højene bygget netop her for at de skulle kunne ses viden om. Højene tilhører tiden efter 1.500 f. Kr.

Harreslev.

Øst for Harreslev ligger stadig tre storhøje. De er indtil 3,5 m høje og 30 m på tværs.

Højene har aldrig været udgravet, men efter deres form og topografiske placering kan de dateres til ældre bronzealder. De er kun en del af en større

højgruppe, og mindst seks andre, nu overpløjede høje, anes i terrænet omkring dem.

Noget syd herfor lå »Arrildshøj«. Ved undersøgelsen i 1940 var den 4,5 m høj og 30 m i diameter. Oprindeligt var højen ca. 25 m i diameter og ved foden omsat med indadhældende randsten. Højen var bygget af græstørv, lagt med vegetationssiden nedad. I midten fandtes en såkaldt egekistegrav fra ældre bronzealder.

I egekistegravene er også genstande af organisk materiale bevaret. Det skyldes særlige kemiske forhold i højene. De græstørv, hvoraf den byggedes, var særlig jernholdige. Det nedsivende regnvand opløste jernforbindelserne i de øvre lag, men afsatte dem igen længere nede. Processen kendes også fra de jyske heder og kaldes en aldannelse. Allaget lægger sig som en beskyttende kappe om højens indre, der altid er fugtig. Gennem århundrederne trækker kappen sig længere og længere ind, og i kong Arrilds høj var processen så langt fremskreden, at egekistens låg var ved at rådne.

Gravkisten bestod af en kløvet, udhulet egestamme. Den var stillet på et stentæppe og rundt om var kastet en oval stendynge. I kisten var begravet en langhåret mand. Han var svøbt i en kohud. Hovedet lå i sydvest-enden, og her fandtes stadig en rundtoppet hue. Ved begravelsen var manden klædt i sin uldne kofte og bar muligvis også en kappe.

Gravgaverne ved vi kun lidt om. I kistens sydvestende lå en barkspand, samt resterne af et spydskaft og et økseskaft, en sværdskede og en skål, alt af træ. Eneste metaltag var en lille guldspriralring.

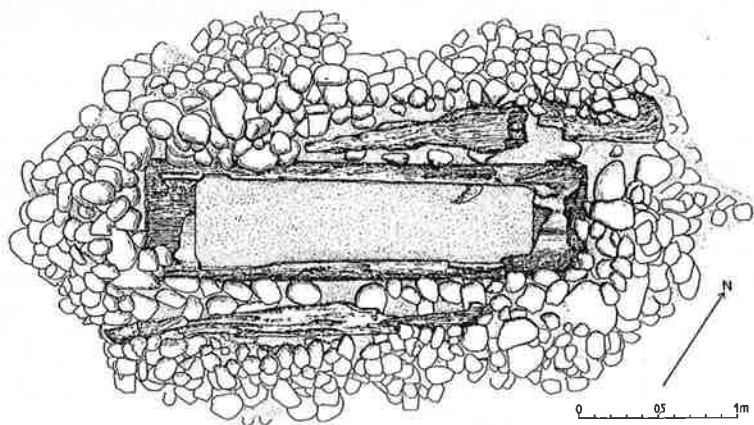
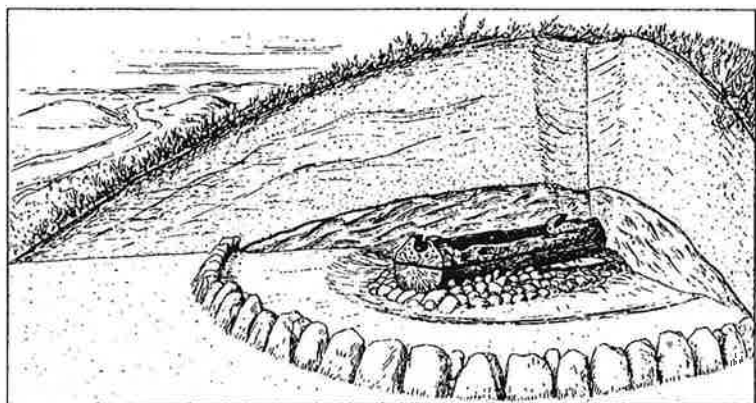
Forklaringen er, at graven er plyndret allerede i bronzealderen. Gravrøveri var ikke ualmindeligt på den tid. Man forestiller sig, at folk fra en fjendtlig stamme straks efter gravlæggelsen om natten har gravet ned i højen. De har hugget hul i kisten og med en krogkæp skrabet de kostbare bronzer til sig. Øksehovedet og spydstagen er således bevidst brækket af skafterne, og sværdet hevet ud af skeden. Gravplyndringerne giver et indtryk af, hvor kostbart bronze og guld var dengang, alt metal måtte importeres fra Mellemeuropa.

Sønderbrarup.

»Kummerhy« eller »Mindehøj« ved Thorsbjerg er en gravhøj. Den er 3 m høj og ca. 15 m i diameter.

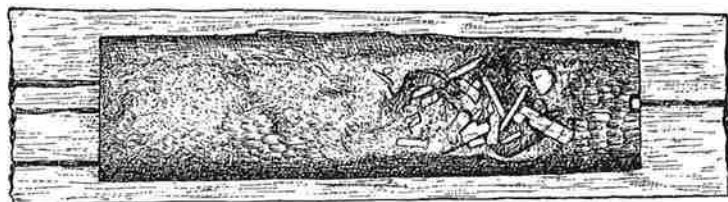
Gravhøjen undersøgtes i 1861 af C. Engelhardt. Centralt i højen fandtes et lille stenkammer med bundbrølægning. Det var dannet af to fliseformede sten og 14 andre mindre sten. Heri lå resterne af et brændt lig samt nogle tøjstumper og en bronzenål. Nålen daterer graven til yngre bronzealder. Over graven kastedes en høj og ved siden af sattes en 2 m høj bautasten. Herpå huggedes i alt 45 skåltegn.

I vikingetiden blev højen udvidet, og i højsiden anlagde man en skeletgrav. Den døde hoved lå i SØ og hvilede på en sten. Ved det stod to steler,

a

0 50 cm

b

og med en diameter på 6 m sattes en stenkreds omkring. Derefter kastedes påny en høj over det hele.

»Kummerhy« er en af de få primære gravhøje fra yngre bronzealder. Bautastenen, som placeredes ved højsiden, er heller ikke noget almindeligt fænomen, omend andre kendes. Muligvis er skåltegnene indhugget i stenen under begravelses-ceremonierne. Det er små runde, kultiske tegn. De forbindes gerne med frugtbarhedskulten, og nogle forskere ser i dem symbolet på de kvindelige kønsorganer.

Lignende skåltegn findes på nogle af megalitgravenes dæksten samt på en sten fra Riseby. Den er fundet i en gravhøj og står nu i København. Antallet af skåltegn på de enkelte sten er meget forskelligt. Det kan skyldes, at de er hugget ind i stenen tid efter anden, men det er langt fra sikkert.

Rigtige helleristninger findes ikke i Sydslesvig.

Arenshoved.

Ved Arenshoved og Svesing ligger flere grupper af runde gravhøje. De dateres sædvanligvis til ældre bronzealder, men dateringen er tvivlsom for nogle af dem. I sig selv er disse høje dog bevis på bronzealderbosættelsen på de gamle bakkøer.

I en af højene er fundet en lille ragekniv af bronze. Håndtaget har form som et bagoverbøjjet fuglehoved. Den dateres til yngre bronzealder og stammer fra en af tidens mange, sekundære urnegrave.

En gruppe på seks tætliggende høje kaldes »Söbenbarge«, (»Syvhøje«). De er middelstore, og i flertallet ses gamle plyndringshuller. Om fund vides ikke.

Stenodde.

Gravfeltet lå indtil 1880-erne uforstyrret i hede. Der kunne dengang tælles 88 høje. I dag er kun 26 bevaret. Størst er den såkaldte »Esenhugh« med en diameter på ca. 35 m. Den er nok bygget i bronzealderen, men er aldrig blevet udgravet. De andre høje er omkring 10 m i diameter og ca. 1 m høje. Nogle er udgravet, andre står stadig urørte.

Fundene daterer som helhed gravfeltet til vikingetiden. På den tid blev det atter skik at højsætte de døde. Konger og stormænd gravlagdes i kæmpestore gravhøje som dem i Jelling. Andre vikinger fik mindre prætenttøse gravminder.

Højene ved Stenodde er et typisk gravfelt fra vikingetiden. Alle døde er øjensynligt brændt efter døden. De brændte ben og ligbålets rester er derefter lagt i en lerurne. Over den kastedes så en lav høj. De fleste høje rummer kun én grav, men i nogle findes flere grave.

Fundene viser, at de døde sædvanligvis blev lagt på ligbålet fuldt påklædt. Af tøjet er der intet bevaret, men livremmens bæltespænde, dragtnåle og andre smykker findes.

En kone havde to store, skålformede fibler og en anden broche siddende i tøjet, da hun blev brændt. I ligbålets rester lå også to nøgler. Muligvis nøglerne til hus og skrin, som vikingefruerne gerne bar ved bæltet.

I både mands- og kvindeggravene kan findes en jernkniv – den mest almindelige gravgave i vikingetiden. Ikke sjældent findes også benkammen. Nogle mænd fik det elskede sværd med, andre kampspyddet, skjoldet eller et pilekogger. Et par heste er også kommet med på ligbålet. Blandt de sjældnere fund er resterne af små træspænde, skrin og et bronzefad.

Man forestiller sig, at gravfeltet ved Stenodde hører til en af de vikingelandsbyer, som nu dukker op i rigt tal på den jyske halvø. Gårdenes størrelse afspejler, ligesom gravenes forskellige rigdom, de sociale forskelle blandt vikingetidens bønder.

Lembeksborg.

Lembeksborg eller Borgsumborg ligger på en geestknold i marsken. Nord-siden afgrænses af et naturligt sumpområde, mens der på østsiden endnu er bevaret lidt af voldgraven. Borgvolden er næsten cirkelrund, ca. 100 m i diameter på ydersiden. Højden er i dag ca. 10 m. I syd ses stadig en port. Muligvis har der også været en port i nord.

Lembeksborg har navn efter den berømmelige Claus Limbek, godsejer, ridder og drost. Han levede i 1300-tallet og var blandt hovedmændene i adels-oppositionen mod Valdemar Atterdag. Han var utvivlsomt en stærk personlighed, og der fortælles mange eventyrlige historier om ham. Et af sagnene beretter, at han byggede tvilling-borgene Borgsumburg på Føer og Tinnumborg på Sild, da han havde fået Nordsø-øerne i len af Valdemar Atterdag. Men han sveg sin lensed, og forvist fra sine lensgodser tog han ophold på Borgsumborg. I 1374, fortælles det videre, belejrede kong Valdemar med sin hær Lembeksborg. Friserne på Føer og de andre øer sluttede sig til kongen mod Limbek. Efterhånden blev mad-manglen på borgen for stor. Limbek måtte give op. Han sænkede sine skatte i borgens brønd og flygtede selv en mørk nat.

Sådan fortæller sagnet, men Lembeksborg er langt ældre. Ved udgravninger i 1950-erne fandtes potteskår fra kejsertid. Den ældste del af borgen er altså bygget i jernalderen.

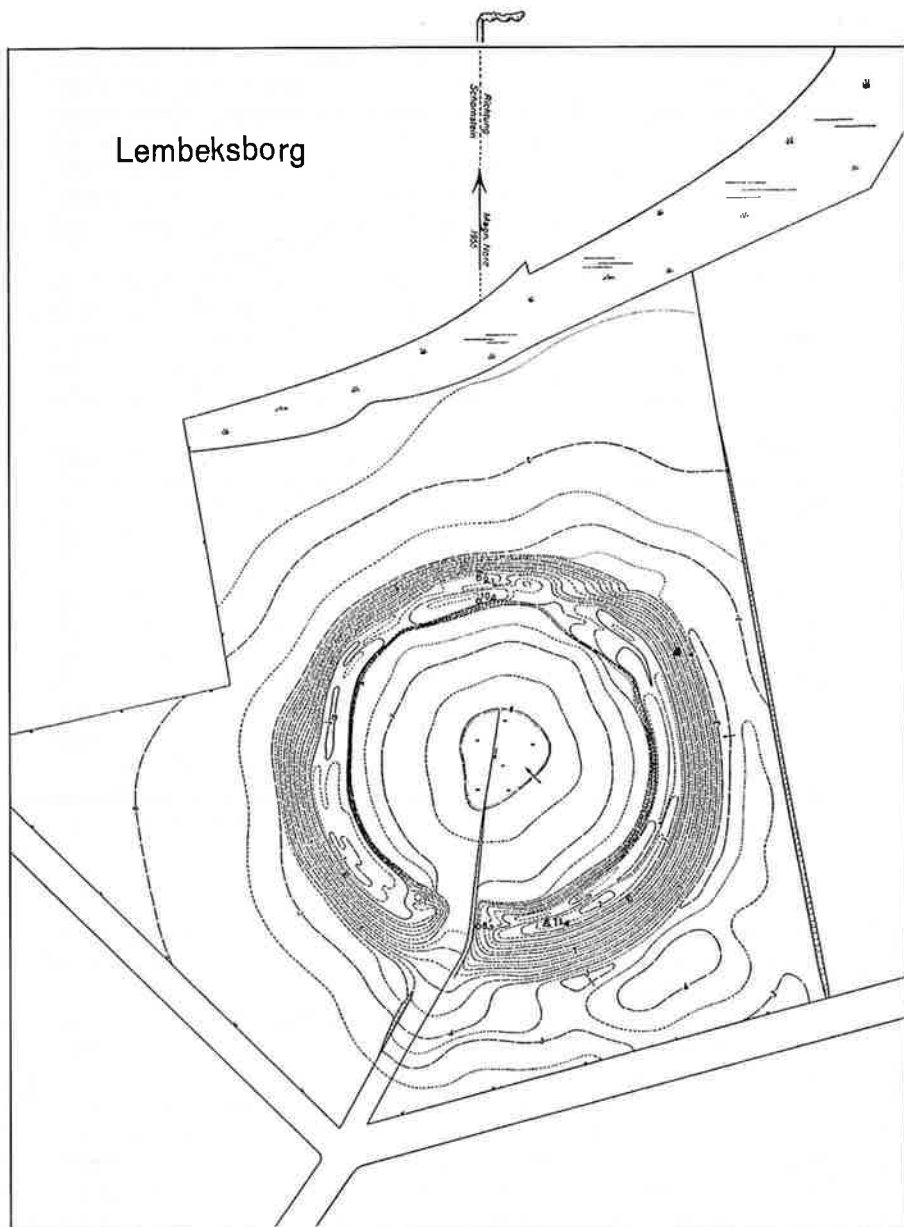
Hovedbebyggelsen tilhører vikingetiden. I de forholdsvis små udgravningsfelter er afdækket fundamenterne af en række huse, placeret med gavlen ind mod volden. Døren i den modsatte ende vendte ud mod en brolagt vej. Væggene var bygget af opstablede græstørv. Loftet var af træ og blev båret af en række større træstammer. Drikkevand fik man fra brønde ved siden af husene.

Fundene består fortrinsvis af grove potteskår magen til dem fra Hedeby. Hertil et stort antal dyreknogeter. Sammensætningen af menukortet er ikke overraskende. Fugle, fisk, havpattedyr og får.

Morsum Klev.

I det fredede hedeområde ved Morsum Klev findes flere hundrede oldtidsminder. Selv spor af fortidige agersystemer kan ses her. Det er lange, ca. 0,8 m brede og 20-30 cm høje agervolde. De stammer sandsynligvis fra middelalderen.

Lidt ældre er et gravfelt fra vikingetiden. Bevaret er godt 30 småhøje. De fleste er omkring 1 m høje og ca. 10 m i diameter. 10 høje er undersøgt,

men oplysningerne om udgravningen er sparsomme. Tilsyneladende indeholdt de alle brandgrave. Midt i højene var i undergrunden lavet flade fordybninger. Her lå ligbålets rester, brændte ben og trækul mellem hinanden. I et par af gruberne stod en urne, men de brændte ben lå både i og uden for denne. Urnen er således stillet på pladsen, før ligbrændingsresterne blev strøet ud. Gravgodset indskrænker sig til nogle forbrændte bronze- og jernting. Lerkarrene er uornamenterede, ægformede eller næsten kugleformede potter af en slags, som var almindelig i vikingetiden.

På Morsum Klev findes også større vikingegrave. Nogle er indtil 2 m høje. I en af dem er gjort et rigt gravfund. Et en halv meter højt forrådskar indeholdt de brændte knogler af en viking, som var brændt sammen med adskillige stykker kød, nogle glasperler, en kam og to jernknive. Vikingen var ved balfærden klædt i sit stadstøj, hvoraf flere forbrændte spænder lå tilbage.

Et par gravhøje er sandsynligvis bygget i yngre bronzealder. Der er ingen stenaldergrave på pladsen, derimod flere grupper af høje fra ældre bronzealder. Det er kuplede storhøje, højt placeret i terrænet. Mange af dem er udgravet, og flere har givet særdeles rige fund af bronzevåben og smykker.

En tidstypisk gravhøj ligger helt ude ved jernbanen.

På højbunden fandtes acentralt en egekiste. Resterne af både egekiste og den døde kunne endnu erkendes. Kisten var i sin tid stillet på et stentæppe og beskyttet af en stor stendynge. Den døde høvding lå på ryggen. Der var bevaret lidt af hans kofte, som blev holdt sammen af en sikkerhedsnål uden fjederkraft, men med guldbelægning. Ved venstre side lå et bronzesværd, båret om lænden i en livrem. En dobbeltknap fungerede som bæltespænde. På brystet lå en bronzeøkse. Denne, meget rige grav fra ca. år 1.200 f. Kr. er anlagt som den tredje i forbindelse med en stor højvidelse. To ældre grave findes, og senere anlagdes yderligere tre urnegrave i højen.

Tinum.

Tinnumborg, eller som den kaldes på frisisk »Borig« er anlagt på en geestknold i marsken. Den er godt 2 m høj, og en gammel vandarm afgrænser den mod syd og sydvest.

Voldstedet er rundovalt. Ca. 120×100 m i diameter på ydersiden, ca. 80×60 m på indersiden. Borgvolden er godt 5 m høj. Der ses spor af en port i øst og syd og muligvis også en i sydvest.

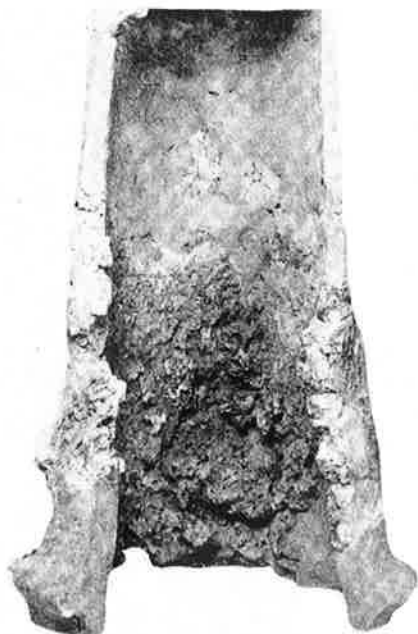
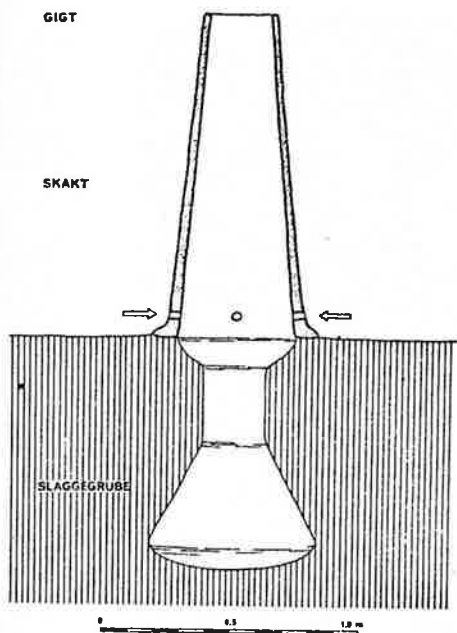
Der knytter sig talrige sagn til Tinnumborg. Det er dog alle vandresagn.

En udgravning i 1800-tallet gav intet resultat. Ved en lille gravning i 1948 fandtes i borgens sumpede borgplateau et 1,8 m tykt kulturlag. Heri lå nogle jernstumper, lidt bearbejdet træ og potteskår fra sen vikingetid. Borgen er altså anvendt på dette tidspunkt. Muligvis har der stået græstørvsbyggede huse med gavlen mod borgvolden.

Tinnumborg har været brugt i vikingetiden. Det er dog ikke usandsynligt,

Hjoldelund.

at den har været i brug senere som voldsted, ligesom dens ældste dele muligvis stammer fra kejsertid. Nyere undersøgelser har vist, at marskboerne i århundrederne efter Kristi fødsel omgav deres små landsbyer med vældige volde. Tinnumborg kan i sin oprindelse være et eksempel herpå.

Hjoldelund.

Straks med jernalderens start ca. 500 f. Kr. begynder den hjemlige jernproduktion. I moserne findes jernholdige aflejringer, såkaldt myremalm. Den gravede jernalderbønderne frem, og på særlige pladser uds meltedes jernet. En sådan jernudvindingsplads lå ved Hjoldelund. Potteskårene afslører, at den blev brugt i 4.-6. århundrede e. Kr. En jernudvindingsovn er rekonstrueret på stedet.

Arbejdsprocessen er forholdsvis enkel. Først gravede man en pæreformet grube i jorden. Den er ca. 1 m dyb, for oven ca. 30 cm i diameter, længere nede 1/2-1 m. Gruben lukkes foroven med en halmprop. Derefter anbringes en skorsten ovenpå. Den er kegleformet, lavet af ler, ca. 1/2 m i diameter og indtil 1 1/2 m høj. Ved foden findes fire huller, som kan åbnes og lukkes efter behov. De sikrer ilt-tilførslen og dermed skorstenseffekten.

Derefter fyldes skorstenen med skiftevis myremalm og trækul. Der tæ-

des ild i trækullet og temperaturen stiger til 1.200°. Derved smelter myremalmen, og jernes udvindes. Det har en svampet konsistens og klæber til skorstenens sider, mens slaggen presser halmen ned i gruben og flyder selv derefter. Brændingen tager 1-2 døgn.

Når ovnen er afkølet, skæres lerskorstenen op, og myremalmen fjernes. Skorstenen kan så repareres og flyttes hen over en ny grube, hvorefter processen gentages. Eksperimenter har vist, at én brænding giver jern nok til 5 sværd, 10 økser og 20 knive.

Antallet af slaggegruber på et sted kan være flere hundrede.

Den rå, urensede jernklump »luppen« er meget uren. Mest muligt af urenhederne må derefter fjernes. Det foregår ved ophedning og hamring. Først derefter kan de ønskede redskaber smedes. Fundene antyder, at også denne arbejdsproces er foregået i Hjoldelund.

Der fandtes også rester af en hyttelignende bygning. Den er nedgravet 0,4-0,6 m i undergrunden, er ca. 8 m lang og 6,5 m bred. Siderne var bekædt med en stenpakning, som på nordsiden havde form af en muragtig opbygning. Indgangen var i sydøst-siden, og nogle stolpehuller viser, at loftet var af træ. Der blev kun gjort fund efter kortvarigt ophold i hytten.

Hjoldelund-anlægget antyder, at udvinding af jern var sæson-arbejde. I kortere tid har en lille gruppe smede taget ophold på stedet, mens de skaffede jern til landsbyen. I perioden har deres soveplads været i den lille hytte.

Langballeå.

Helt ud til kysten af Egernførde fjord ligger et stort gravfelt fra vikingetiden. Det er anlagt på selve strandvolden. Det består af 59 lave gravhøje, men oprindeligt har der været næsten 100 høje. Højene er kun omkring en halv meter høje og 10 m i diameter. En enkelt høj har haft sten ved højfoden.

Gravfeltet undersøgte i 1970-72. Højene indeholdt alle brandgrave. De døde vikinger var efter døden blevet brændt på en bålplads. Derefter er ligrester og trækul samlet sammen og lagt på jorden eller i flade gruber.

Selv på så ødelagte knogler kan man undertiden bestemme kønnet. Her er én dobbeltgrav med mand og kvinde, mindst én mandsgrav og tre kvindegrave.

Fundene fra gravene er få og små. Hyppigst er nitter og nagler fra små kister eller skrin. Dernæst personligt udstyr, som tydeligt er brændt sammen med de døde. Et par bæltebeslag og bæltespænder, nogle brocher og en hvæssesten. En våbenøkse fuldstændiggør fundbilledet. Våbenøksen har stort, bredt blad og er meget typisk for tiden. Utallige er de vesteuropæiske beretninger om farligheden af vikingernes våbenøkser. I kamp anvendtes øksen jævnsides med sværdet. Mangen en munk har fået sit hoved kløvet af et sådant våben.

Gravpladsen tilhører tiden omkring år 900 e. Kr. Den er ganske typisk for tidens mere beskedne grave.

Thorsbjerg.

Thorsbjerg i den nordlige udkant af Sønderbrarup er i dag en idyllisk lille sø, hvor ænder snadrer mellem hvide åkander. Sådan har det ikke altid været. I jernalderen var den lille sø en lokal offerplads, hvor den omkringboende befolkning gennem generationer ofrede til guderne. Et par gange omkring år 400 e. Kr. oftedes også hele hæres udrustning. Det er nok sket under store sejrsfester.

Det nuværende søbassin er arkæologen Conrad Engelhardts udgravningsfelt. I 1858-61 udgravedes i den lille skovmose et stort offerfund fra jernalderen.

Fundet består fortrinsvis af våben, men der fandtes også værktøj, tøj, vogndelev, landbrugsredskaber og lerkar. Høstredskaberne kan tilfældigt være kommet i mosen. Lerkarrene og nogle af smykkerne stammer fra fredelige frugtbarhedsofre. Men det militære udstyr er dominerende. Her ligger flere hæres ituslæede udrustning. På en skjorte ses endnu spor efter de dødelige stik.

Lanse og spyd er den talrigeste våbengruppe og må have været hovedvåbnet for krigerne.

Langbuen og pilene er også vigtige våben. Sværdene blev båret i et bælte og havde træskede med bronzebeslag og dupsko. Der er fundet talrige stykker sværdtilbehør, mens de fleste sværdklinger er opløst af mosevandet. Sandsynligvis har de fleste været såkaldte »spatha-klinger« – et tveægget sværd – lige egnet til hug og stik.

Krigerne dækkede sig bag runde træskjolde. Et sted i mosen fandtes en hel stabel holdt nede af en spydspids, som var hugget gennem dem. Midt på skjoldene sad en skjoldbule til beskyttelse af hånden, mens kanten var forstærket med bronzebeslag.

Ringbrynjer er i flere tilfælde fundet nedlagt i lerkar. Sammenhørende hermed er to ornamenterede brystplader. De er af bronze, men beklædt med forgyldt sølv. De blev båret parvis på brystet som værdighedstegn.

I Thorsbjergfundet indgår to hjelme, den ene af bronze, den anden af sølv. Sølvhjælmen har ansigtsmaske med udskæring til øjne, næse og mund. Kraniekalotten dækkedes af en flettet sølvhue.

Ringbrynjerne og hjælmene har nok tilhørt officerer og hærledere. De var til hest, og Thorsbjergfundet indeholder også flere eksklusive rideudstyr med kostbart hovedtøj.

Straks efter Thorsbjergfundets fremkomst tolkede J. J. A. Worsaae det som et krigsbytteoffer.

Den senere romerske diktator, Cæsar, ledte en række felttog mod Gallerne. Han fortæller selv om dem i en lille bog »Gallerkrigene«. Heri hedder det: »– og Mars råder for krig. Han lover de for det meste, når de har bestemt at levere et slag, det forventede krigsbytte. Efter sejren ofres de fangne dyr og det øvrige samlet ét sted. I mange stater kan man se sammendyngede hobe af sådanne ting på hellige steder, og det er kun

sjældent forekommet, at nogen har fordristet sig til ved ringeagt for religionen enten at skjule taget bytte eller at bortføre noget af det henlagte. Der er også sat den strengeste straf derfor«.

Denne beretning kan suppleres med andre klassiske citater. Således fortæller kirkefader Orosius om de begivenheder, der fandt sted ved Orange år 111 f. Kr., hvor romerne besejredes af kimbrier, teutoner og andre germanske folk: »Da fjenden havde bemægtiget sig to lejre og et umådeligt bytte, ødelagde de med nyt og ubrugt raseri alt, hvad der var faldet i deres magt. Klædninger flængedes, ringbrynjer sønderhuggedes, hestetøj ødelagdes, guld, sølv kastedes i floden. Hestene nedstyrtedes i dybe gruber, og mænd ophængtes med reb om halsen i træerne, således at der ikke levnedes mere bytte for sejrherren end nåde for de besejrede«.

Denne kilde er sen, men giver nok den bedste beskrivelse af hændelsesforløbet ved søbredden i Thorsbjerg.

Gottorp Slot.

På Gottorp Slot findes en række museer, heriblandt Museum für Vor- und Frühgeschichte. Det rummer en stor og alsidig samling. Gennem udstillingen kan man følge samfundets udvikling fra istidens mammut-jægere til nutidens mennesker. Fundene fra de fleste omtalte pladser findes der.

Mest illustrativt er nok Nydam-hallen. De store offerfund fra moserne ved

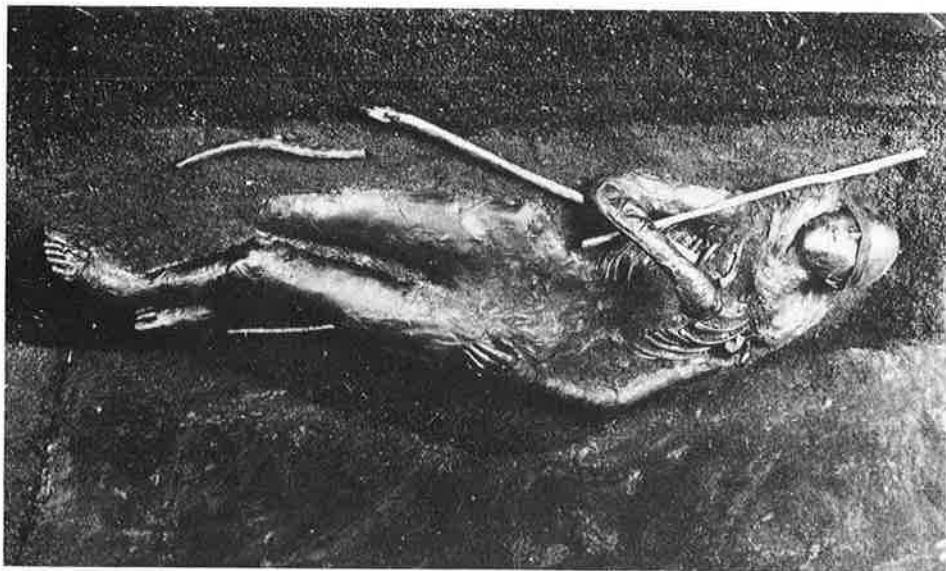
Thorsbjerg og Nydam er udstillet der. Et særligt rum er indrettet til moseligene.

Moselig er forhistoriske mennesker, der er bevaret som mumier. Det skyldes særlige, kemiske forhold i de moser, hvori de blev lagt. Kun de lig, som ved vintertid blev lagt i sure højmoser, har undergået mosegarvnin- gens ejendommelige proces. Lig, som lagdes i basiske moser, er kun bevaret som skeletter. Og mennesker, der kom i højmoserne om somme- ren, er helt forsvundet. Skeletterne opløstes i det kalkfattige vand og kødet råd- nede, fordi temperaturen var over 4°. Det er et kendt forhold, som udnyttes i alle hjem, hvor køleskabstemperaturen netop er under 4°.

Moseligene repræsenterer en særlig spændende fundgruppe. Som led i den forhistoriske kult blev disse mennesker slået ihjel under blodige offer- fester. Derefter blev deres lig lagt i mosen. Sporene efter pinserne ses stadig på flere af moseligene.

Østerby-manden er kun repræsenteret ved sit hoved. Det fandtes nedsat i mosen, omhyggeligt indpakket i mandens skindslag. Før halshugningen var han slået for panden. Dätgen-manden er udstillet med både hoved og krop, men i mosen fandtes de mere end 3 m fra hinanden. Over både hoved og krop var lagt birkestokke på kryds. Hans krop vidner om et sandt orgie af vold. Adskillige mennesker har på én gang hugget, stukket og slået løs på ham. Om han havde haft ni liv, var han død, før de huggede hovedet af ham.

Det mest kendte moselig er en 13-årig pige fra Vindeby. Hun var nøgen

og lå på højre side i mosen. Benene var trukket lidt op som til sovestilling. Over liget lå to birkestokke, og ved siden af hende havde man sat en lille lerpotte. Rundt om ansigtet sad et hårnnet. Det er strammet så hårdt til, at næsen og kinderne er ødelagt. Sandsynligvis er Vindeby-pigen blevet kvalt i sit eget hårnnet.

Hedeby.

Hedeby ved Haddeby Nor er den ældste by i vikingetidens Norden. Stadig ses byens 6-10 m høje halvkredsformede beskyttelseshold i en længde af 3 km. Volden har fire åbninger. En port i nord og syd, i vest et hul, hvorigennem løber en bæk samt i sydvest et gennembrud, som kaldes »Svends Stormhul«. Traditionen forbinder det med Svend Tveskægs erobring af Hedeby, men sandsynligvis er det en gammel port. Herigennem gik vejen vestpå til Hollingsted.

Volden er velbevaret, kun med ødelæggelser ved norets bred og nordporten. Den afgrænser et areal på 24 ha. Volden har en meget kompliceret, end ikke i hovedtrækkene klarlagt, bygningshistorie. Sikkert er det dog, at byvolden, også i sin ældste fase, er langt yngre end Hedeby's grundlæggelse, ligesom den sandsynligvis har indgået i Dannevirkefæstningen, også efter at Hedeby blev ødelagt af slaviske stammer i 1066. En udgravning ved nordporten tværs gennem volden afslørede ni byggefaser. Den første vold var mindst 2,5 m høj, konstrueret af træ, græstørv og sand. På ydersiden var den omgivet af en dyb voldgrav. Volden er anlagt oven på bebyggelsesspor fra 900-tallet, men eksisterede, da forbindelsesholden blev bygget i 968. Den er således anlagt i første halvdel af 900-tallet, sandsynligvis i forbindelse med en militær trussel mod byen.

Nord for Hedeby findes et langstrakt højedrag, kaldet Borghøjen. Det skjuler byen for sejlskibe på Slien. En lav jordvold afgrænser på højtoppen en langstrakt borgvold, hvortil en portåbning i nordøst giver adgang. Borganlægget er udateret, og det er derfor rent gæteri, når anlægget opfattes som et befæstet tilflugtssted for Hedeby's tidligste indbyggere.

Flere andre steder omkring Hedeby ligger gravhøje og andre oldtidsminder fra forskellige dele af oldtiden.

Den ældste bebyggelse ved Hedeby Nor, dateret til midten af 700-tallet, ligger syd for halvkredsvolden. Man kan næppe tale om en bymæssig bebyggelse. Det samme gælder for nogle bebyggelsesspor ved voldens nordside. Hedeby's grundlæggelse kan derfor med god ret sættes til 808. Det år beretter de frankiske rigsannaler, at danerkongen Godfred »— ødelagde en handelsplads, Reric, og slæbte købmændene med sig og sejlede hele hæren til havnen ved Sliesthorp«. De arkæologiske undersøgelser viser, at træerne, hvoraf de centrale dele af Hedeby er bygget, blev fældet i 811. Herefter optræder Hedeby regelmæssigt i de skriftlige kilder indtil ødelæggelsen i 1066. Det er en søhandelsstad, hvortil strømmer handelsfolk fra alverdens lande.

Hedeby er et knudepunkt for handlen både mellem Norden og Central-europa og mellem det østlige og vestlige Nordeuropa. Man handlede med alt: klæde, glasvarer, keramik, salt og vin fra Frankeriget. Angelsaksiske smykker. Krydderier og andre eksotiske varer fra Orienten. Jernmalm fra Sverige. Klæberstenskar, hvæssesten og hvalrostænder fra Norge. Hertil også mennesker, som vikingerne fangede på deres røvertogter. Hedeby var i sin tid et berygtet slavemarked.

Byens indbyggertal kan desværre ikke angives, men der er ingen tvivl om, at Hedeby i vikingetiden var en nordeuropæisk storby.

Her byggedes også Nordens første kirke. Det skete i 849. Med tilladelse fra den danske konge, Horik I, skabte Ansgar et udgangspunkt for den kristne mission i Norden. Kirken fik endog senere en klokke. Det er næppe den, som nu er fundet i Hedeby havn. Men siden 849 var der religionsfrihed i Danmarks største by.

I Hedeby slås også Nordens første mønter. Det sker i begyndelsen af 800-tallet. Mønterne har kun énsidig prægning og efterligner de frankiske mønter. Fra 900 og hundrede år frem har byen en konstant udmøntning. Jævnslidende hermed anvendes alverdens mønter ved handlen på Hedeby.

Byens storhedstid falder i 900-tallet. Da lå der bag volden en tæt bebyggelse omkring den plankebesatte bæk. I begyndelsen sørgede bækken for byens vandforsyning, senere fungerede den som åben kloak. Byen var delt i aflange grundstykker, eller parceller, indført allerede ved grundlæggelsen og respekteret gennem hele byens levetid.

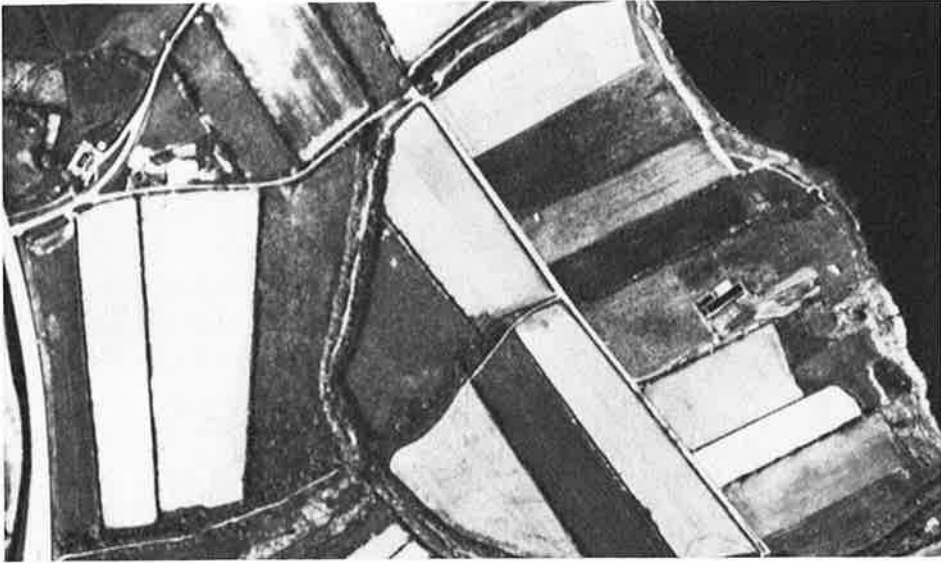
På de indhegnede grundstykker lå de mange huse gavlvendte ud mod plankebelagte gader. Ofte findes også et udhus og som regel en brønd.

Husene er gennemgående ret små. Bygeteknikken veksler mellem risflettede, lerklinede vægge og trævægge i stav- og bulkonstruktion. Taget var stråttækket. Husene havde lave døre mod gaden, men var oftest trukket nogle meter tilbage fra gadelinien. I byens yderkvarterer er fundet småbygninger med forsænket gulv, grubehuse.

Der er en tendens til, at husene vokser i størrelse – og deres ejer vel i social betydning – jo tættere man kommer på havnen. Det største hus er 6×15 m.

Havnen var beskyttet af en halvcirkelformet pælespærring. For at komme ind måtte man vide, hvor sejlløbet var. Man lagde til ved op til 60 m lange, træbyggede skibsbroer. Langs disse er på havnebunden gjort rige fund af mønter, vægtlodder, matricer, støbeforme til smykker og mange andre ting, som gik tabt ved losning og lastning af skibene. Et særlig spændende fund er et helt vikingeskib. Det blev i sin tid sejlet brændende mod havnen, sandsynligvis under et erobringsforsøg. Men generelt lå Hedeby særdeles godt beskyttet mod vikinger og andre sørøvere. Det har krævet mere end almindeligt sømandskab at finde den dybt inde ved bunden af Slien.

Der er ikke mange spor i Hedeby efter husdyrhold eller agerbrug. Byens

fastboende borgere var købmænd og håndværkere. Talrigest er pottemageriets rester bevaret. Snedkere, tømrere og bådebyggere har efterladt sig spor i form af en del værktøj. En glassmelteovn fortæller, at man i hvert fald fremstillede glasperler.

En særlig rolle spillede tilvirkningen af hjortetak og knogler. Heraf fremstillede man kamme, knivskafter, smykker, spillebrikker, terninger og mange andre ting. De mange forskellige sko og støvler, for det meste af gedelæder, lader formode, at der også var læderhåndværk i byen. Lodder fra opretstående væve og rester af håndtene findes i så stor mængde, at man fristes til at tale om erhvervsmæssigt anlagt hjemmearbejde.

Talrige fund af jernslugger vidner om et livligt smedehåndværk i byen.

Hertil kommer et højt udviklet kunsthåndværk. Fra ca. 850 slår omvarende kunsthåndværkere sig ned i Hedeby. De boede tæt sammenstuvet i udkanten af den gamle bydel. I deres værksteder blev fremstillet smykker, også af ædle metaller, som handlede viden om i vikingernes verden.

Bustrup.

Kun en enkelt runesten står stadig på sin plads i landskabet. Det er Bustrup-stenen. Den er rejst ved foden af en gravhøj, som det er tilfældet med mange andre runesten.

Indskriften lyder: »Kong Sven satte stenen efter Skarde, sin hirdmand, som var draget vestpå – [d.v.s. til England] – men nu fandt døden ved Hedeby«.

Sandsynligvis er kong Sven identisk med Svend Tveskæg. Runestenen forbindes med Svend Tveskægs belejring af Hedeby i slutningen af 900-tallet. Den omtalte Skarde er sandsynligvis begravet i højen ved siden af runestenen. Udgravninger afslørede i hvert fald en grav fra yngre vikingetid.

Runesten er en udpræget nordisk monumenttype. De fleste er fra vikingetiden og den tidlige middelalder. Det er mindsten over personer eller begivenheder, rejst på steder hvor mange mennesker færdedes. Derfor er det ikke mærkeligt, at Tysklands eneste runesten findes omkring Hedeby.

Runerne er germanernes ældste skriftsystem. Med den kantede form og de manglende vandrette linier er de beregnet til træskæring. Sandsynligvis har langt de fleste runeindskrifter været mindre meddelelser formidlet på en træpind, som er bragt fra sted til sted. De er nu forsvundet. Bevaret er næsten kun de runeindskrifter, som blev skåret eller hugget i mindre forgængeligt materiale.

De ældste runer dukker op kort efter Kristi fødsel. Talrige teorier er fremsat om deres oprindelse. Flere runetegn er klart kopier af store latinske

bogstaver. Andre er nok frit opfundet eller udviklet af andre skrifttegn. Generelt skal runeskriften – og dermed kendskab til skrift overhovedet – opfattes som en af de mange romerske påvirkninger.

Det ældste runealfabet – kaldet futhark'en – omfatter i alt 24 tegn opstillet i en bestemt orden. Det kendes fra runeindskrifter på våben, smykker og værktøj. Indskrifterne er altid kortfattede: enten meddelende ejernavnet eller en besværgelse. De ældste runer opfattes derfor som magiske, hellige trylletegn med skjult kraft.

I 700-tallet forenkles runealfabetet til at omfatte 16 tegn (den yngre futhark). Denne udvikling af germanernes skrift synes foregået i Danmark. Runerne kan derefter bruges til længere, også fortællende indskrifter. Det er netop sådanne, der findes på runestenene. Sproget er olddansk.

Runerne anvendes også i middelalderen, og først i løbet af 1400-tallet fortrænges runerne af det latinske alfabet.

Dannevirke.

Dannevirke er et system af fæstningsværker, som spærrer landbroen mellem Slien og Trene.

Østligst ved Kockendorf findes Østvolden. Den går fra Vindeby Nor vestpå til sumpene ved Østerbækken. Derved afspærres Svans. Volden, som har været ca. 3 km lang, er kun delvis bevaret. Nogle steder ses den endnu i en højde af 3 m.

Sydligst findes Korte Kovirke. Det er en ca. 400 m lang lavvold med en voldgrav på sydsiden. Dens historie er ukendt.

Ca. 300 m længere nordpå ligger en snorlige vold, Kovirke. Den var næsten 7 km lang og strakte sig fra Selk Nor i nord til Rejdeåens sumpe i vest. Hærvejen går igennem den gamle port ca. 500 m øst for den nuværende vej. Her findes et ca. 2 km langt, urørt stykke, hvor både vold og voldgrav ses. Højdeforskellen er 3 m. Resten af volden er så godt som sløjfet. Oprindeligt havde Kovirke en helt lige, spidsbundet voldgrav, ca. 4 m bred og 3 m dyb. Ca. 5 m bag denne stod en 3 m høj plankevæg med en jordvold bagved. Volden er udateret.

Få kilometer nord for Kovirke ligger Dannevirkes Hovedvold. Den begynder ved den såkaldte Thyraborg. Derfra strækker Hovedvolden sig mod SV til den sumpede Rejde-ådal. Her bøjer volden mod vest og under navnet Krumvolden går den videre til landsbyen Morgenstjerne. Oprindeligt gik den nok helt ud til Hollingsted.

Hovedvolden er gennemgående velbevaret, visse steder 4-5 m høj. Særlig midtpartiet er ret imponerende. Den har en omfattende bygningshistorie, og kun de senere byggefaser kan ses. Ved Røde Kro er bevaret dele af Valdemar den Stores teglstensmur. På voldens nordside ses her også dele af den lidt ældre kampestensvold.

Helt ude mod vest, lige syd for Hollingsted Kirke kan man i terrænet ane et gammelt, tilsandet havneleje, havnen i Hollingsted. Allerede i 800-tallet

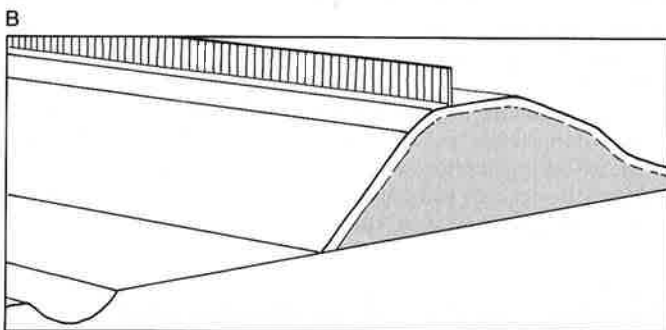
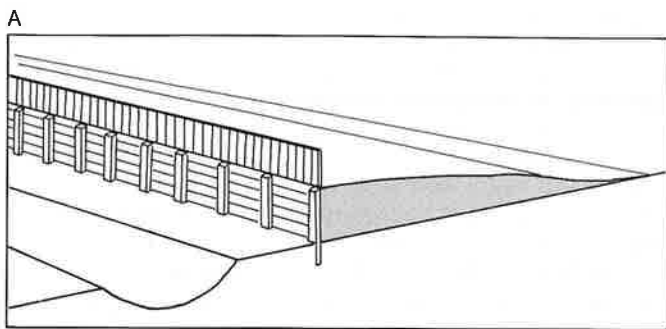
lå her en lille by, der formede sig som en smal bebyggelse langs floden. Blandt fundene er mange importvarer fra Rhin-området. Den vestlige udskibningshavn på Sli-Trene landevejen lå her.

På hovedvoldens østende ligger Thyraborg. Det er en firkantet borgbanke, ca. 40×55 m. Den udtørrede Dannevirke Sø omgiver fæstningen på de tre sider. Mod syd beskyttes voldstedet af yderligere to volde, mens der mod nord var både vold og grav. Thyraborg ligger centralt i hele Dannevirke-anlægget, men er sandsynligvis et af de yngste anlæg. Fundene daterer det til ca. år 1.200 e. Kr.

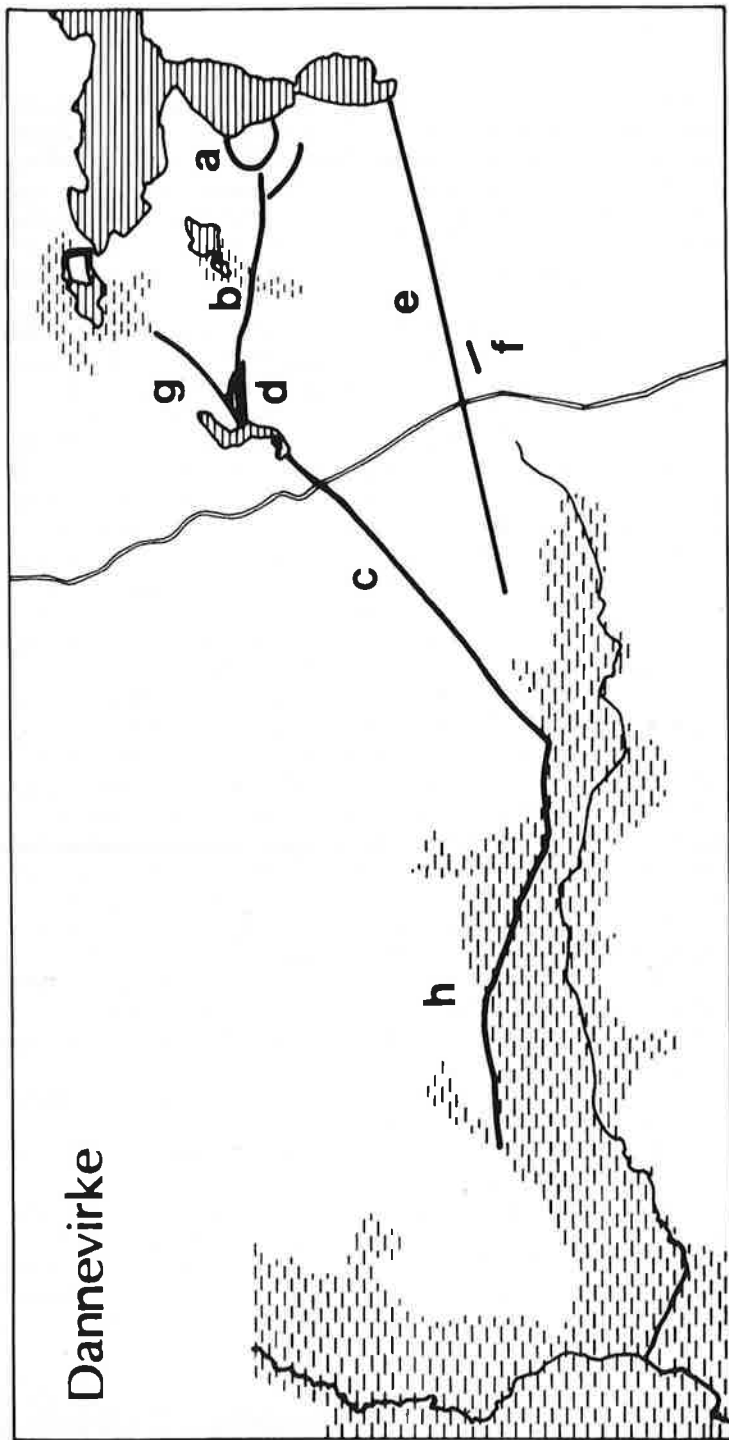
Nordvolden mellem Thyraborg og Gottorp Enge syner kun lidt i terrænet. Den er ca. 1,5 km lang, men anes kun hist og her. Volden har kun én byggefase, dateret til 737.

Margrethevolden eller Forbindelsesvolden ses tydeligt i vest ved den udtørrede Dannevirke Sø. Her findes også en ca. 800 m lang forstærkning mod syd, kaldet Dobbeltvolden, og bagved en kvartcirkelformet, næsten helt sløjfet vold, Buevolden. Sammen med Forbindelsesvolden giver de to andre volde en effektiv spærring på et særlig udsat sted, en ca. 700 m bred landbro mellem søbredden i vest og det begyndende sumpområde i øst. Forbindelsesvolden har 2-3 byggefaser, den ældste vold er dateret til 968.

Der har været forsket i Dannevirkes historie helt tilbage i 1700-tallet. Nye arkæologiske undersøgelser har stærkt forøget vor viden, selv om langt fra alle spørgsmål om grænseforsvarets historie er løst.

Dannevirke

a: Hedeby. b: Forbindelsesvolden. c: Hovedvolden. d: Dobbeltvolden. e: Thyrborg. f: Korte Kovirke. g: Nordvolden. h: Krumvolden.

Den ældste vold kan dateres til år 737. Det har været en ca. 2 m høj vold med lodret frontpalisade bag en ca. 5 m bred og 1,5 m dyb, trugformet voldgrav. Der har været et par meter mellem grav og vold. På nordsiden skrånede terrænet op til plateauet bag brystværnet. Fra Gottorp Enge strækker den sig i nogenlunde lige linie mod SV til den nu udtørrede Dannevirke Sø. Herfra fortsætter den som en indre kerne i hovedvolden ned til Rejdeåens engdrag. Dette ældste Dannevirke er ca. 7 km langt og bevidst ført lige-liniet gennem terrænet.

Det lige linieførløb og en række andre konstruktionsmæssige detaljer forbinder Østervolden og Nordvolden. Muligvis hører spærringen af Svans derfor med til dette tidlige voldbyggeri, der så bliver godt 10 km langt.

Næste fase i Dannevirkes historie er kun litterært dokumenteret. I de frankiske rigsannaler læser man, at kong Godfred i 808 »... besluttede at beskytte sit riges grænse mod Sachsen med en vold, sådan at den strakte sig som et bolværk langs Ejderens nordbred fra den østlige havbugt, som de kalder Ostarsalt, til det vestlige ocean, kun afbrudt af en enkelt port, gennem hvilken vogne og ryttere kunne komme ud og ind«. Dette voldbyggeri er endnu ikke påvist i terrænet. Måske fordi man skal tage rigsannalernes oplysninger alvorligt og søge det ved Ejderen.

I 968 bygges der igen på Dannevirke. Dateringen stammer fra forbindelsesvolden, men denne vold er i hele sit forløb ret ensartet. Der er tale om en 12-13 m bred, ca. 3 m høj jordvold mod syd med en stejlt skrånende front af seje hedetørv. Oven på voldkronen har stået et brystværn. Denne byggefase omfatter Hovedvolden som den centrale del, Forbindelsesvolden i øst og Krumvolden i vest som flankevolde. Det udprægede zig-zagforløb skyldes, at bygherren dels ønskede at udnytte voldruinen af 737-volden samt forbinde Hovedvolden med Hedeby's første befæstning. Flankevoldene er bevidst lagt langs et sumpet forland, så de var vanskelige at angribe. Voldene er tilpasset terrænet med småknæk for at følge sumpområderne. Forbindelsesvolden er lagt ved bakkedragenes fod, mens Krumvolden følger ådalenes nordbred. Den veksler her i skikkelse mellem en regulær vold på højt terræn og en lavere dæmning ude i ådalene. Denne vold indlemmer Hedeby i fæstningssystemet som en flankeborg – en militær hovedstilling velegnet som hærens og flådens hovedstation under krigsforhold. Denne vold er bygget af Harald Blåtand. Den kom i brug allerede i 974 ved et af vikingetidens mest berømte slag: Slaget om Dannevirke. Harald tabte, men ikke katastrofalt.

Den særlige vold, Kovirke, er ikke dateret, men stammer nok fra slutningen af 900-tallet.

Sandsynligvis i 1000-tallet forstærkes Dannevirke to gange. Den første forstærkning sker ved at lægge mere jord bag på og oven på 968-volden, den anden ved at lægge jord foran og yderligere forøge højden. Efter disse ombygninger var volden meget anseelig. I en længde af ca. 10 km stod den som en ca. 20 m bred og ca. 5 m høj vold, kronet med et brystværn. Hvor

der ikke var sumpe, blev lavet en ca. 5 m bred og ca. 1,5 m dyb, rundbundet voldgrav ca. 8 m fra højfoden. Til denne tid hører muligvis også Dobbeltvolden, Buevolden og flere volde omkring Hedeby.

Gennem hele den tidlige middelalder er Dannevirke et stærkt fæstningsværk. I 1100-tallet udbygges det to gange, ligesom Thyraborg kommer til ca. år 1200 e. Kr. Kilometerlange strækninger af Hovedvolden beklædes på sydsiden med murværk.

Ældst er den 3,5 km lange kampestenmur. Aflange kampestenen er lagt i sildebensmønster og fastholdes af ler. Der er tale om en skalmur, og på toppen stod et tømret brystværn eller en våbengang.

Den sidste ca. 3,7 km lange ombygning, Valdemarsmuren, er et for tiden helt moderne byggeri. Det er tillige Danmarks ældste murstensbyggeri. Muren er bygget af munkesten lagt i mørtel på et stenfundament og afstivet med stræbepiller. Foroven havde det en udhængende våbengang. Dannevirke var nu ca. 7 m højt og ca. 30 m bredt. Foran murene lå et bredt forland frem til den ca. 15 m brede og ca. 2,5 m dybe voldgrav. Spor efter en forvold ses også. Bygningen af dette forsvarsværk står i klart historisk lys. Bygherren til Dannevirkes sidste forsvarsværk er Valdemar den Store.

Hvem samlede Danmark?

Landbroen mellem Slien og Trene spiller en central rolle i hele Danmarks-historien. Kun her kunne den stærke danske flåde ikke beskytte den nord-europæiske stormagt. Derfor byggedes volde og grave gennem mere end ét årtusind. De fortæller Danmarkshistorie på samme måde som det gabende hul, der i dag er i Dannevirke. Det sted, hvor danske og tyske arkæologer i samarbejde har bortgravet en del af volden for at give plads for en motorvej, der let kan lede trafikken mellem de to fredelige nabo-stater.

Harald Blåtand praler i 960-erne på den store Jelling-sten med, at han vandt sig al Danmark og gjorde danerne kristne. Saxo Grammaticus beretter et par århundreder efter, at Haralds mor, Thyra, byggede vold ved Jyllands fod. Alle arbejdsføre, danske mænd hjalp hende og for sin indsats fik hun tilnavnet Danebod. Derfor begynder skolebøgernes Danmarkshistorie med Gorm-slægten i Jelling.

Nye videnskabelige undersøgelser viser, at dette billede er forkert – eller i det mindste stærkt fortegnet. Det ældste Dannevirke er opført ca. 200 år før Gorms og Thyras tid. Måske er Trelleborg ved Storebælt Harald Blåtands østligste støttepunkt. Der er ingen arkæologisk dokumentation for, at hans magt gik længere end til Vestsjælland. Hertil kommer, at Gorm den Gamle og Harald Blåtand næppe er Danmarks første konger.

Statsdannelsen i Danmark er en kulturproces, som tager århundreder. Den begynder allerede med den romerske påvirkning kort efter Kristi fødsel. Og med middelalderkongernes magt kunne det være så som så. Til tider var kongemagten endda særdeles flygtig.

Krigsbytteofrene fra Nydam og Thorsbjerg er blandt de første eksempler på en overordnet myndighed. I ufredstider kunne samles indtil 500 mand under våben på hver side. Det er mændene fra adskillige landsbyer, som her er gået sammen for at skaffe sig nyt land eller forsvare eget territorium. I de hære, som kæmpede ved Thorsbjerg, var både fodfolk og rytteri. De kostbare sølv- og bronzehjelme har nok dækket de mest ansete høvdinges ansigter. De romerske forfattere fortæller illustrerende hertil, hvordan de germanske stammer kunne vælge en fælles leder for hæren – en krigskonge.

Og i år 515 e. Kr. angreb Huglik, »danernes konge«, Frankerrikets nordkyst med sin flåde. Der skal både mod og militær styrke til et sådant felttog, omend det endte med kongens død. Slaget er omtalt i en kun lidt yngre krønike.

Det sikreste vidnesbyrd om den ældste, danske kongemagt er stadig Dannevirke. *Opført 737*. Bygherrens navn kendes ikke, men der må være tale om et kongeligt byggeri. I sit omfang svarer det til ca. 30 samtidige europæiske borge. Med en stærk flåde og det nybyggede Dannevirke har vor endnu ukendte danskerkonge været en magtfuld europæisk fyrste.

Om de tidlige danske kongers magt får man et indtryk i 782. Sakserkongen Widukind, der leder modstanden mod Karl den Store, må det år søge asyl hos den danske kong Sigfred. Det har næppe været nogen tilfældig landsbyhøvding, som kunne yde beskyttelse mod Europas dengang stærkeste magt.

Da Karl den Stores hære overskred Elben og erobrede Holsten, var den danske konge beredt. Han hed Godfred, og kort efter år 800 hører vi i de frankiske annaler om flere dansk-tyske krige. De skriftlige kilder tegner billedet af kong Godfred som en herskerskikkelse, hvis udenrigspolitik byggede på en treklang af offensive foranstaltninger, forsvarsmæssigt beredskab og diplomati. Danmark var allerede på dette tidspunkt en stat, omend selve navnet Danmark ikke anvendes.

Kong Godfred dør i 810 og efterfølges af brodersønnen Hemming. Han regerede kun i to år (810-12), hvorefter Godfred-sønnerne fik magten. Horik I regerede 813-54, Horik II fra 854 og i hvert fald til 864.

Med fuld ret er Godfredslægten blevet kaldt 1. dynasti af danske konger. Kongemagten synes at være arvelig inden for samme familie, og deres land er en stærk nordeuropæisk magt. De har endvidere frækhed nok til at lade deres diplomater officielt fralægge sig ansvaret for vikingetogterne, som nu bliver almindelige.

Desværre er der ikke kendte, arkæologiske levn efter Godfredslægten. Men Godfreds eftermæle er sat af en frankisk historieskriver:

»Sin sidste krig måtte Karl den Store begynde mod de normanner, der kaldes daner, der i førstningen kun havde øvet strandhugst, men siden med en større flåde hjemsøgte Galliens og Germaniens kyster. Deres konge, Godfred, var så opblæst af forfængelige drømme, at han gjorde regning på

herredømmet over hele Germanien. Også frisernes land og Sachsen betragtede han kun som sine lydlande. Sine naboer abodriterne havde han underlagt sig. De måtte nu svare ham skat. Ja! han pralede endog med, at han snart med en vældig krigsmagt skulle vise sig for Aachen, hvor Karl den Store boede med sit følge. Man troede virkelig, at han ville have begyndt et sådant foretagende, hvis døden ikke pludselig var kommet ham i forkøbet«.

Det, kong Godfred her truer med, er ikke noget tilfældigt vikingetogt. Det er et regulært, dansk felttog ført igennem direkte mod frankerkongens hovedstad. Og truslen blev taget alvorlig i Aachen!

Felttoget blev ikke til noget, men Godfreds søn, Horik I, regerede derefter danernes land i mere end 40 år. De indre forhold må også have været ganske stabile.

2. dynasti af danske konger er Olaf-slægten fra begyndelsen af 900-tallet. Ældst er Olaf, der skal være kommet til magten ved våbenmagt. Han efterfølges af Gyrd, Gnupa og Sigtryg i nævnte, sikkert pålidelige rækkefølge, som er fortalt af Sven Estridsen. Sigtrygs fald kan sættes til 943.

Olaf-slægten er i særlig grad knyttet til Hedeby. Hedeby-konger har man kaldt dem. I de ældre historiebøger regerer de kun over Hedeby, men i dag opfatter de fleste forskere dem som fuldgældige, danske konger. Muligvis var slægten svensk og benyttede Hedeby som residensby.

To runesten, begge fundet ved Slesvig, er synlige minder om disse konger. På den lille Sigtryg-sten læser man: »Asfrid, Odinkars datter, gjorde disse kumler [minder] efter Sigtryg, hendes og Gnupas søn«. Stenen var en overgang indmuret i en af bastionerne på Gottorp slot. Den store Sigtryg-sten fandtes derimod ved vadestedet mellem Hedeby Nor og Selk Nor. Herover går en gammel vej, som i sin tid udgik fra Hedeby sydport. Stenen har oprindeligt stået ved vejkanten. På stenen kunne den vejfarende læse: »Asfrid gjorde disse kumler efter Sigtryg, hendes og Gnupas søn«.

Kong Gnupa er også omtalt i de skriftlige kilder. Det berettes, at Henrik Fuglefænger i 934 førte en stor hær mod danerne: »Han slog dem og gjorde dem skatskyldige og nødte deres konge, Gnupa, til at lade sig døbe«.

Ved en beklagelig fejltagelse forvekslede Adam af Bremen i 1070-erne Henrik Fuglefængers danske modstander Gnupa med Gorm. I næsten ét årtusind har det skabt forvirring i Danmarkshistorien.

Med Olaf-slægten sikkert placeret som danske konger, rykker en skibsgrav ved Hedeby sydport pludselig ind i Danmarkshistorien.

I en lav høj fandtes resterne af et næsten 20 m langt vikingeskib. Under skibet var to nedgravninger. Den ene indeholdt skeletterne af tre heste. I den anden stod et 3,9 m langt og 2,5 m bredt gravkammer. Ligene var forsvundet, men oprindeligt har den rummet tre mænd. Gravstuen var delt på tværs med en kantstillet planke. Til den ene side lå hovedpersonen.

Med i graven havde han sit sværd, et sandt pragteksemplar. Det kostbareste våben som overhovedet kendes fra den tid. Hans øvrige udstyr var en kniv, et kogger med pile, to skjolde, sølvbeslag fra et sværdgehæng samt rideudstyr i form af sporer, bidsel og spænder af sølvprydet seletøj. Herudover et stort skrin, et par træbeholdere, et spidsbundet glasbæger, en kam og en stor bronzeskål, velsagtens hans vaskefad.

De to andre mænd havde også sværd med i graven. De er af ringere kvalitet og i øvrigt af ældre former, så der må være tale om arvegods. Også ledsagerne havde rideudstyr med sig – bidsel, spænder, et par stighbøjler – og dertil skjolde, en kniv og en træspand med et rumfang på 32 liter. Dyrekogler fortæller om fast føde, og dun fra puder viser, at man har gjort sig det behageligt.

De to ledsagere kan bestemmes som mundskænk og marsk, embedsmænd, hvoraf sidstnævnte blandt andet havde til opgave at holde stighbøjlerne for fyrsten, når han steg til hest.

Med i døden har denne fyrste således taget sine to fornemste tjenere. Hans glasbæger kunne fyldes 80 gange af træspandens drikkevarer under det lille rejseselskabs sejlad til Odins Hal.

Graven stammer fra begyndelsen af 900-tallet, og tyske arkæologer har foreslået, at den gravlagte er kong Olaf. Tanken er nærliggende og langt fra usandsynlig. I hvert fald er der næppe tvivl om, at her ligger en dansk konge af 2. dynasti begravet.

3. dynasti på den danske trone er Gorm-slægten. Hvordan og helt præcist hvornår de kom til magten er stadig uklart. Gorm er i den historiske tradition lidt af en randfigur. Hans jordiske rester, fundet i Jelling kirke, giver heller ikke mange oplysninger om ham.

Derimod har Harald Blåtand gjort, hvad han kunne for at gøre sig kendt. Det efter nordiske forhold storslåede Jelling-monument taler sit tydelige sprog. Harald den Gode, som hans kone, Tove, kalder ham på en runesten i Sdr. Vissing, regerede i 960-erne og 970-erne. Han var en kløgtig statsmand, en dreven politisk taktiker og en stor strateg. Et stort Dannevirkebyggeri, fire militære ringborge rundt om i riget og senest broen i Ravnng Enge er – foruden Jelling – foreløbig de arkæologiske vidnesbyrd om hans aktivitet. Hertil kommer det vigtigste. Med udpræget realpolitisk sans tager han det store spring og fører Danmark ind i rækken af Europas kristne stater. Med ét slag er frankernes alibi for angrebspolitikken mod Danmark ødelagt. Samtidig er med kirken skabt en ny institution til støtte for kongemagten. – Jo, vist var han en stor mand, den gode Harald.

Men det skal ikke overskygge, at da Harald i 960-erne satte sin runesten i Jelling, havde »danernes land« været en stat i flere århundreder. Og forud for Gorm og Harald havde mange andre konger regeret i dette land. Når Harald kunne prale med, at han vandt sig hele Danmark, skyldtes det, at der længe i forvejen havde eksisteret et fast afgrænset landområde med navnet Danmark.

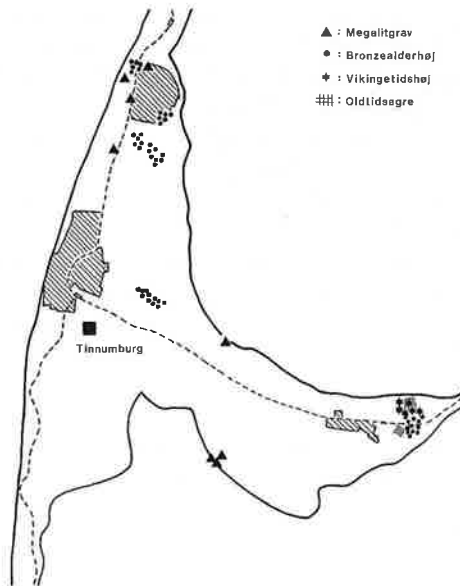
Besøgs-vejledning.

(Her er brugt tyske stednavne).

1. Friedeholz ved Glücksburg. Sten- og bronzealdergrave. Fra Glücksburg bymidte køres mod Bockholm. Et par km fremme ses på venstre hånd en parkeringsplads og en indgang til skoven. Der er opsat skilt ved lågen, og anlæggene er afmærket ved skovstierne.
2. Goosefeld. Sten- og bronzealdergrave. Et stenkammer ligger lige vest for landevejen 203, modsat afkørslen til Goosefeld. Ca. én km syd for landsbyen ligger ca. 50 m vest for sognevejen en langdysse. Herfra kan man mod syd se tre store bronzealderhøje på højderyggen. 1 km længere mod øst, lige nord for landsbyen Lehmsiek, findes resterne af en jættestue på højre side af vejen til Marienthal. Der er skilte ved landevejen.
3. Popholz. Poppostenen står ved Helligbæk, 800 m syd for Popholz. Man kører ad den gamle landevej mellem Flensburg og Schleswig. I Helligbæk følger man åens nordbred østpå under en viadukt (landevej 76), hvorefter stendyssen ses på venstre hånd. Der er skilt ved den gamle landevej (men ikke på 76-eren, hvorfra anlægget ikke kan nås).
4. Karlsminde. Stærkt restaureret langdysse. Fra landevejen mellem Borby og Waabs drejes sydpå ud mod Karlsminde Strandbad. Højen ligger på venstre side af vejen, hvorfra den kan ses. Der er skilt.
5. Munkwolstrup. Adskillige stenaldergrave. Gravene ligger lige vest for landevejen 76. Man kører østpå ad den sydligste affartsvej mod Munkwolstrup. Den går direkte gennem anlægsgruppen. Der er skilt.
6. Birkenmoor. Spredt gruppe af stendysser. Vest for Birkenmoor ligger flere stenaldergrave op til Osdorf-strasse. En dysse findes lige vest for vejkrydset med vejen til Kaltenhof. På vejkrydsets nordlige side ligger tre andre grave, mens der syd for vejen, længere fremme ved Birkenmoor, står endnu et par dyssekamre. Anlæggene kan ses fra vejene.
7. Mildstedt. Nyrestaureret dyssekammer. Anlægget står nu lige nord for landevejen mellem Husum og Ostenfeld. Der er skilt. En lille km længere fremme ad vejen ses på højre hånd en lille gruppe bronzealderhøje.
8. Büdelsdorf. Kult anlæg fra stenalderen. Fra jernbanestationen i Rendsburg køres ad Hollestrasse mod Eckernförde. I Büdelsdorf drejer man til højre ad Am Treidelweg. Den fører hen til stedet, som ligger i Hollersche Anlagen, tæt op til et vandrerhjem. Der er intet at se, bortset fra stedets karakteristiske topografi.
9. »Räuberhöhle« ved Idstedt. Jættestue. Anlægget ligger i skov på østsidens af den gamle landevej Flensburg-Schleswig, godt 1 km syd for krigsmuseet. Der er parkeringsplads på begge sider af vejen, lidt nord for højen. – Længere inde i skoven ses en langdysse. – En tilsvarende jættestue ligger ved siden af krigsmindesmærket i Missunde.

- 10.** »Denghoog« i Wenningstedt. Jættestue. Anlægget ligger ved vejen Am Denghoog, tæt ved siden af kirken i selve Wenningstedt. Der er skilt og opsyn ved anlægget. – På den anden side af vejen ses mod nordøst en gruppe bronzealderhøje. Lignende høje findes på flyvepladsen.
- 11.** »Tipkenhoog« og »Harhoog« i Keitum. Bronze- og stenaldergrave. Højene står tæt ved siden af hinanden på klinten øst for svømmehallen. Der er skilt. – Syd for Archsum kan ude i vandet ses resterne af yderligere et par oversvømmede megalitgrave.
- 12.** Havetoftloit. Store bronzealderhøje. Højene findes ved Osterholz, på østsiden af vejen mellem Havetoftloit og Satrup. De ses tydeligt fra vejen. – 10 km mod øst, ved landsbyen Tarp findes en anden gruppe bronzealderhøje. To høje kan ses fra motorvejen på dens vestlige side. På sydsiden af vejen ind til Tarp ligger endnu en bronzealderhøj. Den er afmærket med skilt.
- 13.** Harrislee. Sten- og bronzealderhøje. Fra Harrislee køres vestpå ad vejen til Süderlügum. Højene ligger ca. 2 km fremme, kort før man krydser Meynau. Et dyssekammer står på vejens sydside i kanten af et militært område. 4 bronzealderhøje ligger nord for vejen bag et stenbrud. En markvej fører frem til dem.
- 14.** Ahrenshöft. Bronzealderhøje. Fra landevejen mellem Viöl og Norstedt drejes lige nord for Ecksteck vestpå ad en smal asfaltvej. Højene kan derefter ses på begge sider af vejen.
- 15.** Stenodde, Amrum. Mange gravhøje samlet i gravfelt. Stedet ligger lige vest for Stenodde, nord for vejen til Süddorf. På den anden side vejen anes flere overpløjede høje. – Nord og syd for Nebel ses bronzealderhøje, mens megalitgrave stikker frem af klitterne ved Vogelkoje og Norddorf.
- 16.** Lembecksburg, Föhr. Voldanlæg. Fra vejen mellem Borgsum og Utersum drejer man godt 1 km vest for Borgsum nordpå ad en smal vej. Den fører hen til anlægget. Der er skilt. – Flere andre steder på Föhringer Westerland findes oldtidsminder. Syd og sydøst for Borgsum ligger to grupper gravhøje. Nord for Hedehusum ligger et lille gravfelt, mens der syd og vest for byen findes grupper af gravhøje. En megalitgrav står på klinten ved Utersum. Øst for Sct. Laurentii kirke findes 7 gravhøje inden for en næsten kvadratisk indhegning. Volden indhegner højområdet, der stammer fra tiden omkring 800 e. Kr.
- 17.** Morsum Kliff, Sylt. Gravhøje og agersystemer. Fra Morsum køres nordpå over jernbanen, hvorefter man drejer til højre. Vejen fører direkte til stedet, som ligger op til et hotel.
- 18.** Tinum Burg, Sylt. I den sydlige del af Westerland køres syd for jernbanestationen østpå mod Tinum. ca. 1 km fremme drejes sydpå ad en markvej, som fører frem til stedet. Anlægget kan ses fra vejen.

Sild.

19. Joldelund. Spor efter jernudvinding. Pladsen ligger på sydsiden af vejen, midt mellem Joldelund og Hogelund. Det er et gammelt klitområde med historisk bevoksning. Der er parkeringsplads inde i skoven.

20. Langballingau. Vikingegravplads. På havnen i Langballingau køres østpå langs kysten mod Westerholz. Feltet ligger på sydsiden af vejen lige efter en campingplads. Der er ikke meget at se.

21. Thorsbjerg. Süder-Brarup. Offermose. I Süderbrarups centrum køres langs med banegårdens østside. Mosehullet ligger i en lille skov på højre side af vejen i byens udkant. Der er skilte. – På den anden side af vejen og jernbanen ses en storhøj fra yngre bronzealder. Den er udgravet. Graven og en bautsten med skålgruber er nu placeret oven på højen.

22. Schloss Gottorp. Schleswig. Schleswig-holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte.

23. Hedeby. Haddeby. I Schleswigs sydlige udkant køres østpå mod Eckernförde. Pladsen ligger syd for vejen ud til Haddeby Nor. Der er tydelige skilte.

24. Busdorf-stenen. Runestenen står i et villa-kvarter på vestsiden af den gamle landevej gennem Busdorf. Der er tydelige skilte.

25. Dannevirke. Voldsystemet kan ses i terrænet. Der er tydelige skilte fra Schleswig.

Ind i fremtiden

Formandens beretning på sendemandsmødet den 1. november 1986 ved den fungerende formand, amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen

Ved nytårsmødet på Askov Højskole talte gennem næsten et halvt århundrede hvert år den gamle ildsjæl Jørgen Bukdahl. I år for 25 år siden, altså i 1961, indledte han med et velkendt fyndord:

Skal godt det gå
sin byrde må

til gavns man voksen være ...

og Jørgen Bukdahl fortsatte så med at sætte den store verdens alleralvorligste problemer på plads. Det kunne kun han gøre på en lille times tid!

Men vi, der hørte på, fik klarhed over mange af de store spørgsmål i tiden og sammenhængen mellem dem. Det var i 60'ernes begyndelse, da verden var kommet i skred på næsten alle områder. Gamle former smuldrede, og nye strukturer dannedes. Vi havde op gennem 50'erne talt meget om

»den nye tid«, som ville komme nu efter den 2. verdenskrig. Nu var den der på godt og på ondt, opløsende, nydannende og med det element af pine, angst og desperation, der hører en fødselstime til, for at bruge Bukdahls egne ord.

Og nu har vi levet i denne »nye tid« i 25 år, og det har vekslet mellem lys og skygge, angst og fortrøstning, og en gang imellem har det spørgsmål strejft os: – Hvad med Danmark? Kan vi bestå som folk?

Jørgen Bukdahl sagde i 1961: – Nogen national frygt for folkelig udslettelse eller umyndiggørelse har jeg ikke. Kultur er ikke noget kvantitativt. Vi har hævdet os over for store nabolande i 1000 år – både politisk og kulturelt. Hvorfor da ikke i dag? Et tryk udefra vil nu som før skabe et modtryk, der vil åbne vore reserver, tvinge til energi, initiativ, sammenbidt vilje til selvhævdelse, hvad jeg tror, vi trænger til! For mig, sluttede Bukdahl, er *Sydslesvig* et afgørende spørgsmål. Vil Sydslesvig smuldre op i fællesmarkedets kværn og skabe en kunstig forbrødring af danske og tyske? – Jeg mener Nej. For den nationale og kulturelle egenart kan ikke ophæves ved traktater eller aftaler. – Det går dybere. Kampen for dansk sprog og sindelag må fortsættes og fortsat støttes her nordfra.

Den opgave er nu henlagt til os. Og vi har selv brug for den. Vel er det en byrde, dette modtryk. Men det er også et fællesskab. Det kræver blot af os, at vi erkender, at det gamle fyndord fra for over 100 år siden også gælder for os: Skal godt det gå – sin byrde må til gavns man voksen være!

Denne beretning til Sendemandsmødet vil man forstå må få præg af, at Grænseforeningens år har været begivenhedsrigt og indadtil lidt mere omskifteligt, end vi kunne ønske os. Men arbejdet er blevet gjort, og de opgaver, som lå for, er blevet løst, takket være vore gode medarbejdere i foreningerne og på kontoret.

Den 12. marts udnævntes Grænseforeningens formand H.P. Clausen til Minister for kulturelle anliggender og måtte som følge deraf fralægge sig sine tillidshverv og dermed også formandshvervet i Grænseforeningen. Det var en uventet udvikling, selv om overraskelsen for os, der kender ham og har nydt godt af hans evner og engagement, måske ikke var så stor. Vi beklager meget, at han måtte forlade os, men samtidig ønsker vi ham til lykke med en opgave, som han i sjældnen grad har forudsætninger for at løse. Vor beklagelse har jo ikke mindst sin årsag i, at det blev en ret kort periode, H.P. Clausen kom til at virke i Grænseforeningen, i hvert fald indtil videre. Men vi ved, at vi har en god ven og fortaler i Kulturministeriet i Nybrogade, som det jo i øvrigt er regelen både i regeringen og Folketinget. – Grænseforeningen lever af at have gode venner – og det må vi fortsat basere os på. Jeg har selv haft et ganske fortrinligt samarbejde med H.P. Clausen, og jeg ved, at sådan har det været i forhold til alle foreningens led og til kontoret. Vi må beundre hans flid – også på det folkelige plan, hvor han har været utrættelig som foredragsholder ud over landet. Vi vil savne ham som en sjældent værdifuld ambassadør for vort ærinde og arbejde.

Ikke mindst fordi han altid har haft blik for de lange linjer i Grænseforeningens arbejde, både bagud og fremad. Det er en glæde for os at lægge mærke til, at H.P. Clausen stadig – også i sit politiske virke – har grænse-landets problemer i erindring og allerede har bidraget med gode løsninger. Det skal jeg vende tilbage til.

Som det vedtoges på Sendemandsmødet i fjor, er der nu gennemført en ny organisationsstruktur. Den væsentligste ændring er opdelingen i 27 kredsforeninger til afløsning af de tidligere amtsforeninger. Der har overalt i kredsene været afholdt generalforsamling, og det er mit indtryk, at kredsbestyrelserne har taget fat med iver og beslutsomhed for at give det stedlige arbejde et indhold og en profil. Det fremgik af en konference, som organisationsudvalget indkaldte til i august, og hvor samtlige kredse var repræsenteret. Grundtanken bag den nye struktur har været at indrette kredsdelingen i overensstemmelse med den regionalisering, som nu føles naturlig og som ikke nødvendigvis følger de officielle amtsgrænser. Man må jo huske, at vort samfund er en levende organisme, som stadig ændrer sig. Og det må man så indrette sig efter. Kredsenes opgave er klart at støtte lokalforeningerne i deres arbejde – ud over at være det praktiske bindeled til hovedstyrelsen og til Grænseforeningen.

Selv om det i Grænseforeningens love hedder, at kredsinddelingen påhviler hovedstyrelsen, er der overalt taget hensyn til de stedlige ønsker (som der i øvrigt også står, man skal), og de lokale foreninger har således i alt væsentligt selv kunnet afgøre deres kredstilhørsforhold. Nogle steder er de gamle amtsforeninger uændret ført videre som kredse, fordi man har fundet det naturligt sådan.

En anden virkning af den ændrede organisation er med hensyn til hovedstyrelsen. Medens den gamle struktur talmæssigt havde nogenlunde ligevægt mellem amtsvalgte og tingvalgte, herunder indsupplerede medlemmer af hovedstyrelsen (i alt 64), er resultatet nu blevet, at hovedstyrelsen har 37 kredsvalgte og 15 tingvalgte medlemmer, hvortil kan komme 3 indsupplerede, hvorefter den samlede hovedstyrelse fra i dag kan blive 55 medlemmer, hvortil kommer naturligvis vore 2 æresmedlemmer. Man kan måske sige, at det direkte demokrati har vundet en lille sejr over det indirekte!

Det er fortsat lokalforeningerne som sådan, der er Grænseforeningens medlemmer. I de nye love er det fastsat i § 27, at det er Sendemandsmødet, d.v.s. lokalforeningerne selv, der træffer beslutning om foreningernes kontingent til Grænseforeningen efter indstilling fra forretningsudvalget. Det vil vi vende tilbage til.

De ændrede love og den ændrede struktur trådte i kraft sammen med vedtagelsen, d.v.s. ved Sendemandsmødet den 13. oktober i fjor. Men den fulde virkning har de først fået successivt i løbet af året, fordi de jo instituerer nogle nye procedurer. Det er derfor for tidligt at vurdere, hvad nyordningen kommer til at betyde, og det er ikke rimeligt på nuværende tidspunkt at

fælde nogen dom over den. Jeg kan personligt være lidt i tvivl om, hvorvidt ændringerne var vidtgående nok, men jeg mener, det var en gavnlig justering, som vi nu må holde øje med virkningen af.

Gennem nogle år har det samlede medlemstal svinget omkring 50.000. I fjor var det opgjort til 50.225, i år lyder opgørelsen på 48.308, idet det dog skal bemærkes, at der på opgørelses tidspunktet manglede indberetning fra enkelte foreninger. Men vi må nok tage en tilbagegang på omkring 2000 til efterretning.

Vi gør det med beklagelse, især fordi vi må tro, at tilbagegangen slet ikke beskriver virkeligheden med hensyn til interessen for grænselandet. Det røbes på så mange måder, at mange flere end medlemstallet siger har interesse for vort arbejde. For eksempel, når næsten 500 spontant i år har indmeldt sig ved at bruge den lille talon, som var anført på indbydelsen til Det sønderjydske Lotteri. Disse indmeldelser er sket uden pres fra nogen side.

Og når en række foreninger faktisk tegner nye medlemmer, medens desværre andre har tilbagegang. Og følger man, hvorledes mange andre foreninger fra det meste af Danmark – faglige og almenkulturelle, historiske samfund og husmoderforeninger, ungdoms- og idrætsforeninger – hvert år bringer tusinder over grænsen på ofte veltilrettelagte udflugter til Sydslesvig, er det vidnesbyrd om, at der i brede kredse er en interesse for livet dernede, som burde kunne føre til et medlemsskab i Grænseforeningen. Men spørgsmålet er, om vi eksisterer i disse menneskers bevidsthed? Om man kender os tilstrækkeligt?

Undertiden kan man få den kætterske tanke, om vor egen struktur står i vejen! Jeg vil opfordre sendemændene til at overveje og gerne drøfte det forhold derhjemme. Det er livsvigtigt for os og vort arbejde.

En redegørelse for medlemssituationen fører naturligt frem til spørgsmålet om medlemstegning. I organisationsudvalgets skriftlige beretning er udførligt gjort rede for de initiativer, som er taget, bl.a. den hvervekampagne, som blev forsøgt i fjor med adresseløs udsendelse af et meget stort antal brochurer med opfordring til at tegne sig som medlem. Kampagnen er nu afsluttet, og vi må konstatere, at resultatet var skuffende. Kun et par hundrede nye medlemmer blev det til. Vi har lært, at det næppe er den vej, man skal gå.

Derimod har man efter forslag fra både organisationsudvalget og oplysningsudvalget nu iværksat et forsøg med professionel medlemshvervning, som vi ved, at en række andre store landsorganisationer har haft gode erfaringer med. Man er begyndt med et afgrænset område, hvor den aktive og velfungerende lokalforening i Kolding har indvilget i sammen med organisationsudvalget at forsøge en professionel tegning. Falder dette forsøg heldigt ud, er det tanken at gå videre til andre dele af landet, hvor lokalforeningerne vil være med. Der er grund til en vis optimisme omkring dette initiativ.

I efteråret i fjor udsendte Danmarks Journalisthøjskole i Århus med støtte fra Grænseforeningen en såkaldt »øvelsesavis« til samtlige skoler og gymnasier. »Også en avis« kalder Journalisthøjskolen den med et stænk af ironisk selvfølelse!

Et hold journaliststuderende havde besøgt Sydslesvig og fortalte i avisen bredt om deres indtryk af forholdene i landsdelen. Det var et nyt og for flertallet også et fremmed stof, og der forekom da også nogle uheldige og direkte forkerte beskrivelser – især af det tyske skolevæsen syd for grænsen. Det var derfor meget forståeligt, at avisen ikke faldt i tysk smag. Hvad der derimod overraskede mere, var reaktionerne hos rigsdanske kredse, som bebrejdede Grænseforeningen, at den havde ydet støtte til *udsendelsen* af avisen til skolerne. Den ville fremme nationalismen og den danske selvtilfredshed, mente man. Og i øvrigt give elever og lærere i Danmark forkerte forestillinger om tingenes tilstand i grænselandet.

Som Grænseforeningens formand, H.P. Clausen, bemærkede til sagen, var der tale om et eksperiment. Og et eksperiment, der overraskede. Det gør eksperimenter undertiden, men derfor bør man jo ingenlunde ophøre med at eksperimentere!

Det, der overraskede, var nu i højere grad reaktionerne, finder jeg. Avisen bragte nemlig helt overvejende korrekte oplysninger, men de var givet af unge og henvendt til unge. D.v.s. i et ungdommeligt, hurtigt sprog, sådan som unge helst læser og taler. Vi må til hver en tid beklage de fejl, som vitterlig fandtes. De er forlængst korrigeret ganske grundigt gennem den debat, der fulgte. Men det ville have været aldeles misforstået at censurere bladet før udsendelsen. Journalisthøjskolen var jo ansvarlig, og det var en øvelse. Grænseforeningen havde efter mit skøn vist et friskt initiativ, og vi bør ikke heller for fremtiden love, at vi aldrig vil eksperimentere igen. Jeg kan i øvrigt tilføje, at flere skoler har tilkendegivet, at de var glade for »Også en avis« trods skønhedspletterne. Der er altid forbundet en vis risiko ved eksperimenter, men de viser også, at der er liv i os.

I foråret og forsommeren har Det sønderjydske Lotteri beskæftiget os en del. Lotteriudvalget gjorde allerede tidligt på året opmærksom på, at vilkårene for lotterier i Danmark er blevet så vanskelige, at vi må kræve en ændring. Sagen er den, at lotteriloven i 1984 blev lempet således, at Justitsministeriet ikke mere skal godkende landslotterier, men at godkendelsen herefter alene skal indhentes hos den stedlige politikreds. Justitsministeriets mulighed for at regulere lotterierne og sikre deres fordeling over året bortfaldt hermed. Samtidig blev det muligt, at lotterier kan gentages 2 og 3 gange inden for samme år. Resultatet er blevet kaos på lotterimarkedet.

Grænseforeningen skrev i maj måned til Justitsministeriet og gjorde opmærksom på, at vi så med alvor og bekymring på denne udvikling. Og vi blev fulgt op af flere af de andre »store« lotterier, som løser landsdækkende og samfundsnyttige opgaver netop ved at skaffe midler gennem lodsed-

delsalg. Ministeriet svarede velvilligt og lovede at tage vore synspunkter med i overvejelserne, når man i sommerens løb ville tage stilling til, om reglerne for lotterivirksomheden skal strammes.

Vor bekymring var velbegrunderet. Lotteriet i 1986 blev ikke nogen succes, men dog heller ikke nogen katastrofe. Der er andre store lotterier, som i stedet for et overskud har pådraget sig en betydelig gæld. Sådan er det lykkeligvis ikke gået for Det sønderjydske Lotteri. Men sagen er alvorlig nok. Medens nettooverskuddet i fjor blev på 1,6 million kr., er det i år formentlig en del mindre, end vi er vant til. Men en endelig opgørelse er det for tidligt at fremlægge. Altså har trængslen på markedet forårsaget, at vi får mindre til løsning af vore opgaver.

Hovedstyrelsen, som jo har det overordnede ansvar for lotteriet som for vore aktiviteter i øvrigt, besluttede i marts, at netop på baggrund af den vanskelige situation, vi kunne imødesee i år, måtte vi ikke lægge os fast på nogen bestemt salgsform, men betragte årets forløb med særlig opmærksomhed, før vi træffer mere vidtgående beslutninger. En sådan beslutning kunne være helt at gå over til salg over giro. Vi må nok i dag sige – også på baggrund af årets erfaringer – at vi hverken kan undvære foreningernes løssalg eller den adresseløse udsendelse, henholdsvis udsendelse over postvæsenet på navn. Valgte vi at basere os for eksempel alene på foreningernes salg, ville provenuet gå så stærkt ned, at lotteriet blev meningsløst, og holdt vi os kun til masseudsendelsen, ville vi miste lotteriet som det ideale redskab i arbejdet, som det også er – og som det naturligvis skal være. Derfor er det sandsynlige nok, at vi i 1987 også må bruge begge tilbudsformer, og vi får så håbe, at der fremtidig bliver lidt mere plads og fordeling over året for alle de store og velkendte lotterier, som løser hver sin i øvrigt gode opgave.

For Grænseforeningen er Det sønderjydske Lotteri en så afgørende indtægtskilde, at vi ikke kan forsvare at tage chancer eller udelukke muligheder. Jeg kan tilføje, at vi har bragt i erfaring, at Justitsministeriet arbejder med et regelsæt, der må ventes at begrænse lotteriernes antal. – Der er grund til at sige tak til de mange trofaste sælgere af lotterisedler for deres indsats, ikke mindst i år, da vilkårene har været vanskeligere end rimeligt er. Lotteriudvalget har opgjort, at der i år ved det direkte salg gennem de lokale foreninger er solgt for lidt mere end 800.000 kr., hvilket stort set er det samme som i fjor. I øvrigt skal man ikke se bort fra det moment af oplysning om Grænseforeningen og grænselandet, der ligger i spredningen til de mange husstande gennem lotterivirksomheden. Og som sagt heller ikke de 500 nytegnede medlemmer eller de bidrag til vort arbejde på i år 140.000 kr., der er indgået gennem lotteriets girokort. Der er altså en nyttevirkning ud over lotteriformålet selv.

I sammenhæng med disse bemærkninger til lotterisituationen kan jeg ikke lade være at tilføje, at Dybbøldagens indsamlinger til gengæld aldrig har indbragt så smukt et overskud som i år. I mange år har det samlede tal

ligget omkring 650.000 kr. – I år nåede vi over 700.000 kr. En stor tak til foreningerne og deres mærkesælgere og indsamlere for et fint resultat!

Grænseforeningens regnskab og statusopgørelse vil senere blive gennemgået af direktøren, hvorfor jeg ikke skal knytte mange kommentarer hertil. Kun vil jeg tilkendegive, at årets resultat har været tilfredsstillende. Som jeg nævnte til indledning, er arbejdet blevet gjort, og vi har kunnet yde støtte til de opgaver, som falder ind under vort arbejdes formål. Alligevel har driftsregnskabet for året, som sluttede den 31. marts 1986, efter henlæggelser kunnet udvise et overskud på ca. 100.000 kr., som er overført til kapitalkontoen. Jeg vil gerne complimentere administrationen for den dygtige og fornuftige forvaltning og på forretningsudvalgets vegne sige tak for godt samarbejde i året, som er gået.

Forretningsudvalget har i årets løb arbejdet med planer for en nyordning af administrationen, specielt med henblik på organisations- og oplysningsarbejdet. Vi er alle inde under tidens ubønhørlige lov, og ingen kan unddrage sig, at årene går. Efter 35 års dygtigt og flittigt virke den 1. januar 1987 er det forståeligt, at vor landssekretær, Fr. Rudbeck, gerne ønsker at blive aflastet. Rudbeck nåede i februar i år et rundt år, som i og for sig kunne berettige til et fortjent otium. Men Rudbecks energi og engagement kender og værdsætter vi i Grænseforeningen. Vi har truffet den aftale med ham, at han fortsætter hos os på halv tid lidt endnu, dog med lidt mindre krævende opgaver end de mange og opslidende rejser rundt i landet og i Sydslesvig. Vi skal derfor ikke tage afsked med Rudbeck, og det er vi glade for. Men vi kipper med flaget, for vi synes, at de 35 år er en bedrift. Og forretningsudvalget vil også til sin tid på passende vis markere jubilæet og forandringen.

Tankerne går herefter i retning af at dele landssekretærens hidtidige funktion i to, således at der til organisationssiden ansættes en organisationskonsulent, og til oplysningsarbejdet senere en PR-medarbejder, som dels skal sørge for pressekontakten, oplysningsarbejde i øvrigt og dels forestå foreningens redaktionelle opgaver. Stillingen som organisationskonsulent er nu opslået, og vi forventer, at den kan besættes først i det nye år. Lokalforeninger og kredse vil naturligvis snarest muligt blive orienteret herom.

På Grænseforeningens kontor mistede vi som nævnt i foråret vor dygtige bogholder Ole Holst, der afgik ved døden. Som hans efterfølger på denne vigtige post er nu ansat P.H. Lundbjerg Hansen, som vi byder hjertelig velkommen til arbejdet.

Grænseforeningen har i beretningsåret haft et fortrinligt samarbejde med de sydslesvigske organisationer. Det vil vi gerne takke for – og videreføre i den kommende tid. Det har ikke mindst været på oplysningsområdet, hvor vi har haft overordentlig gavn af et samarbejde omkring konkrete projekter som fremstilling af videobånd og brochurer, lejrskolemateriale og de meget værdsatte fælles kurser i Tønning, som fortsættes også i 1987.

Med hensyn til videobåndene, hvor Amtscentralen for undervisningsmid-

ler i Esbjerg har været en drivende kraft, er det således, at båndene nu findes på samtlige Danmarks amtscentraler, hvor de kan lånes med fri kopieringsret for skoler, foreninger og andre, der ønsker at bruge dem i undervisningsøjemed.

Gennem snart adskillige år har det såkaldte Informationsudvalg, der er sammensat af repræsentanter for de danske organisationer i Sydslesvig – udpeget af Det sydslesvigske Samråd – og fra Grænseforeningen bevist sin nytte. Jeg tror, alle der deltager føler, at man gennem udvalgets 3 årlige møder får gode informationer og en værdifuld samtale om igangværende projekter og planer såvel i foreningerne og institutionerne syd for grænsen som i Grænseforeningen. Derved finder vi også frem til de steder og opgaver, hvor vi kan hjælpe hinanden. Et eksempel er lejrskolevirksomheden syd for grænsen, hvor der har kunnet spores en vis afmatning først og fremmest på grund af danske kommuners sparebestræbelser på skoleområdet. En dansk skoles elever kan som bekendt alene befordres frit inden for landets grænser, d.v.s. til Padborg eller Tønder. Den tanke opstod, om Grænseforeningen kunne stille den videre transport til lejrskolestedet til rådighed, for eksempel til Tønning, Christianslyst eller Tydal, hvor de fleste lejrskoleophold gennemføres. Vi arbejder for øjeblikket med at finde en form, hvorunder en sådan håndsrækning kan gives, således at udgiften til bustransporten fra grænsen til lejrskolen ikke får skolerne i Danmark til at opgive Sydslesvig som lejrskolemulighed.

Lejrskolen er i sig selv en så værdifuld pædagogisk arbejdsform, og Sydslesvig et så spændende, men også overkommeligt mål, at den fortjener al mulig støtte. Og samtidig er det som regel børnenes og de unges første møde med grænselandet og grænselandets problematik. Jeg kan tilføje, at alle skolevæsener i Danmark inden længe får meddelelse om transporttilbudet sammen med en almindelig anbefaling af Sydslesvig som lejrskolemål.

»Frem og tilbage over grænsen« kaldte vor gode ven, nu afdøde Sigfred Jespersen sin udsendelsesrække i radioen om livet i grænselandet. Det var en god titel, og det glæder os, at udsendelsen lever videre. Men titlen udtrykker også lidt af en parole. Det er også vort mål for arbejdet, at der foregår en stadig strøm af mennesker, tanker og meninger over grænsen. Frem og tilbage. Ikke kun den ene vej. En af de meget vigtige kanaler, som forbinder folkedelen syd for grænsen med os er Flensborg Avis. I årets løb er Flensborg Avis undergået nogle meget markante og mærkbare forandringer. Og de har været gavnlige, ikke alene for avisen, men jeg tror for hele det danske liv og arbejde i grænselandet. Mange også nord for grænsen holder af Flensborg Avis, og der er også en del, der holder den! Og flere endnu kunne man unde den glæde! Avisen tog afsked med sin gamle »historiske« trykpresse fra 1913, Flensborg Avis fik nyt format og ny adresse, og det er lykkedes at skabe en ny og meget læsevenlig avis – uden at tabe det gamle forpligtende mål af syne: at være danskhedens

talerør i grænselandet. Jeg ved, der allerede har lydt mange lovord om avisens nye skikkelse, både i det ydre og i det indre. Men der skal også her lyde et velkommen til Flensborg Avis' nu ikke mere helt nye chefredaktør Paul Weede, som vi synes har haft en heldig hånd til at forme og gennemføre avisens hamskifte. Og jeg kan ikke lade være at citere, hvad chefredaktøren selv skrev en af de første dage i maj efter sin tiltræden: »Det er det danske, de dansksindede i Sydslesvig samles om, ikke ideologier af den ene eller den anden slags. For ideologisk spænder den dansksindede befolkning – ligesom i det øvrige samfund – over hele det politiske spektrum. Flensborg Avis vil fortsat være hele danskhedens avis, og den vil være talerør for og støtte det danske politiske og kulturelle arbejde til gavn for landsdelen og dens befolkning«. Til lykke med det! Det er inden for vore muligheder også, hvad Grænseforeningen gerne vil. På det grundlag vil vi gerne samarbejde med avisen. Vi gør det da også imellemstunder. Jeg kan aktuelt nævne, at Grænseforeningen i denne sommer – ligesom i fjor – stillede en måneds friabonnement til rådighed for samtlige ferieværtshjem, som modtog et sydslesvigsk feriebar. Det var en hilsen til disse hjem og til feriebarnerne, som derved hver dag hørte nyt »hjemmefra«, men naturligvis var det også med det håb, at Flensborg Avis kunne blive en daglig gæst i flere af disse hjem – hele året! For tiden har vi planer om som et forsøg at sende avisen til samtlige højskoler og efterskoler i en periode i den samme hensigt og forhåbning.

Vender vi nu opmærksomheden mod grænselandet, kan det ikke være anderledes end at vi har fulgt de mange skolejubilæer i Sydslesvig med varm interesse. Det har i de fleste tilfælde været jubilæer, der viser tilbage til den store aktivitet i 1946, altså 40 års jubilæer, i enkelte tilfælde længere tilbage. Flere af skolerne blev oprettet på Grænseforeningens foranledning, og nogle oprettedes simpelthen af Grænseforeningen. Vi har glædet os over disse festdage, og mange nordfra har deltaget sammen med skolekredsene dernede. Men især er det jo en glæde at tænke på det arbejde, som er udført dygtigt og trofast i dette lange åremål. Skolearbejdet i Sydslesvig har stedse været en af de mest solide »sten i muren, der hegner hendes gård«! At arbejdets pædagogiske og folkelige værdi også har vundet bred anerkendelse, fortæller den omstændighed, at i år har 517 nybegyndere ønsket at komme i dansk skole. I fjor var tallet 474, og det betyder en fremgang i landsdelen som helhed på nærvæd 10%. Jeg synes, der er grund til at lykønske Dansk Skoleforening med dette resultat, selv om det samlede elevtal er gået lidt ned, fordi de store årgange fra omkring 1970 nu forlader skolerne. Netop på baggrund af, at det er meget små årgange, der nu er blevet forældre og leverer nybegynderne, er det glædeligt at konstatere, at de danske skolers andel af det samlede antal børn i Sydslesvig i % er stigende. Også her i Grænseforeningen forventer og tror vi, at de gode tal er udtryk for en tilslutning til dansk kultur og nordisk livssyn – og dermed også til det danske arbejde, som i øvrigt gøres i landsdelen.

Et andet positivt og glædeligt træk er, at det på Sydslesvigs danske Ungdomsforeningers sendemandsmøde i foråret klart blev tilkendegivet, at ungdommen dernede bevidst vender blikket mod nord, – »for det er dér, vi hører til«, som én sagde – selv om de naturligvis også må være åbne for internationale kontakter ude i verden, for eksempel til andre mindretal i Europa.

Fordyber man sig i det danske kulturtilbud, som det udfolder sig i Sydslesvig, må man forbavses over dets bredde og mangeartheth. Samlet er det imponerende stort – for både børn, unge og voksne. Jeg tænker på foreningernes virksomhed, idrætsarbejdet, de mange fritidstilbud, kirken, voksenundervisningen, folkeuniversitetet, bibliotek og teater og forberedelsen af et dansk museumsarbejde omkring og for mindretallet. Og hertil de alternative aktiviteter, som jeg ved mange nordfra har været glade for at møde. De har været kendetegnet af umiddelbarhed og glæde ved et tvangsfrit samvær inden for festivalernes ramme. Der er meget, der bekræfter, at der er liv og grøde i danskheden i dens mange former. Den er ikke på retur.

Vor bekymring samler sig mere om den økonomiske virkelighed, som er højaktuel i landsdelen. Erhvervsstrukturen og arbejdsløsheden. Der er tegn, der tyder på, at man i Forbundsrepublikken har glemt Sydslesvig i den økonomiske og erhvervsmæssige udvikling, som i øvrigt er positiv andre steder i Vesttyskland. Erhvervsstrukturen er for svag, virksomheder lukker, og arbejdsløsheden svinger omkring de 20% i de vestlige amter, i Flensborg mellem 16 og 19%. Det er dybt alvorligt for landsdelen, og det er det også for mindretallet, fordi mange unge tvinges bort til andre egne, hvor de kan finde beskæftigelse.

Dette er politiske spørgsmål, og det er noget vi, som står udenfor, ikke kan gribe ind i. Det er heller ikke Grænseforeningens ærinde. Men at være venner af Sydslesvig vil sige, at man gerne – omend på afstand – vil følge og forstå den aktuelle virkelighed. Og dette at følge og forstå den aktuelle virkelighed er ethvert venskabs forudsætning. Derfor finder jeg også anledning til at give vor kompliment til kende for landdagsmand Karl Otto Meyer for hans udholdende og seje kamp for at skabe forståelse både indadtil og udadtil for situationen, som den må opleves fra dansk side, d.v.s. fra danskhedens politiske parti. Der må simpelthen tilføres landsdelen flere og nye erhvervsvirksomheder, og arbejdsløsheden må nedbringes. Ellers sygner området hen, og samfundslivet går i stå.

På denne baggrund skal der også lyde den hilsen til Sydslesvigsk Vælgerforening og til Karl Otto Meyer, at vi heroppe forstår, at man ikke kan lade samfundsproblemerne i almindelighed ligge og drive isoleret mindretalspolitik. Det var vel muligt engang, men ikke i dag. For samfundsforholdene griber ind i mindretallets situation og virkelighed – og de er ofte helt afgørende for, om mindretallet overhovedet kan leve og bestå. Det danske mindretal er en del af helheden i Sydslesvig. Og den politiske virkelighed

er, at det danske parti må have ret til at tale med om helhedens vilkår, naturligvis ud fra den danske sydslesvigsk særlige baggrund og nationale grundindstilling.

Vi vil i det kommende år følge med særlig interesse det forestående landdagsvalg i september 1987 – og naturligvis også det mellemliggende forbundsvalg. Vi ved, at landdagsvalget er et særlig vigtigt og afgørende valg, fordi mandatet i landdagen i Kiel ikke uden videre er sikret på forhånd. Vi kan ikke yde nogen direkte hjælp i den sag. Som Karl Otto Meyer udtrykte det ved Sydslesvigsk Vælgerforenings landsmøde i Husum i september drejer det sig om at holde stemmetallet fra kommunalvalget i marts i år. Det er opgaven, sagde han, men den er ikke uløselig! Denne optimisme glæder os i Danmark. Valgkampen bliver efter alt at dømme hård, og den er begyndt.

Endnu to forhold vil jeg gerne nævne, der vel ikke direkte berører det danske arbejde i Sydslesvig, men som jeg tror, kan få betydning for grænselandet som helhed.

Det ene er bibliotekssagen hos det tyske mindretal i Sønderjylland. Vi må hilse med tilfredshed, at kulturminister H.P. Clausen i september kunne meddele, at der efter forhandlinger var truffet aftale om, at den danske stats tilskud til det tyske biblioteksvæsen, først og fremmest det tyske centralbibliotek i Åbenrå, vil blive forøget trinvis fra den nuværende halve mill. kroner om året til 2 mill. kroner, som nås i 1989. Et bredt flertal i folketinget står bag beslutningen, som der er grund til at tro vil betyde større tillid og tiltro hos det tyske mindretal til dansk mindretalsholdning i det hele taget og til dansk politisk vilje. Vi må håbe, at tilskudsforøgelsen er bemærket af de tyske myndigheder og politikerne syd for grænsen som et godt eksempel. I et demokrati er flertallets egentlige styrke og format altid tilkendegivet ved, at flertallet behandler mindretallet godt og rimeligt. Det synes vi, det danske folketing og regeringen har gjort her.

Det andet er meddelelsen om, at det private Nordiske Universitet åbnede i Flensborg den 1. oktober. Foreløbig begynder man beskedent med et erhvervsøkonomisk fakultet med 30 studerende. I 1988 føjes et landbrugsfagligt fakultet til, og i Neumünster oprettes fakulteter i medicin og laserteknik. Som nævnt er universitetet privat. Det finansieres ved medlemsbidrag, gaver og salg af rekvireret forskning. Det bør også bemærkes, at universitetets første rektor, professor Claus Bahnson, er af dansk rod, og at det nordiske islæt tilsiger, at man vil søge samarbejde med de nordiske lande, først og fremmest Danmark, og at statsborgere herfra både kan læse og undervise her.

Flensborg er altså blevet universitetsby, og dermed er et gammelt ønske opfyldt. Det vil være en rimelig forhåbning, at den danske folkedel er opmærksom på universitetets virke – og måske kan vore landsmænd være medvirkende til at skabe gode kontakter over grænsen – også på videnskabeligt plan.

I det daglige arbejde samarbejder Grænseforeningen til mange sider. Jeg vil gerne fremhæve vort fortrinlige samarbejde med Undervisningsministeriets 5-mands udvalg med formanden Peter Gorrsen i spidsen. 5-mands udvalget har ansvaret for de statslige bevillinger til arbejdet i Sydslesvig, men det sker undertiden, at Grænseforeningen kan hjælpe med en oplysning eller en erfaring eller træde til og yde en skærv, hvor statsmidlerne ikke helt slår til. I det hele taget er den gensidige udveksling af planer og synspunkter af stor værdi. Og jeg vil gerne takke 5-mands udvalget for godt samvirke i det forløbne år!

Grænseforeningen skal støtte danskheden i grænselandet, og den skal oplyse det danske folk om grænselandets forhold. Jeg ved såmænd ikke, hvad der er vigtigst, for det ene er en forudsætning for det andet. Men intet kan ærgre mig mere, end når grænseforeningsmedlemmer sukker og udbryder: Det var lettere før, for da var det mere klart, hvad vi skulle!

Lad mig sige det igen: Der er ikke nogen tvivl om, hvad der er vort arbejdes formål.

Vi skal støtte og oplyse. Begge dele skal vi gøre med takt og fornemmelse for, hvor vi kan gavne bedst. Men vi skal nok være mere konkrete end hidtil, hvor vi har ment, at det var nok at henvise til det abstrakte begreb »det danske arbejde i grænselandet«. Det er ikke nok, for ganske mange forbinder ikke noget med de ord, som er så selvfølgelige for os. Det abstrakte må knyttes til det konkrete. Man må forstå, at det handler om levende mennesker, arbejdende virksomheder, unge og ældre, der arbejder og tænker som vi. Det er ikke blot en fiks idé for en lille kreds, men virkelig en folkesag.

Det handler også om at definere, hvad danskhed er. Man kan beklage, at det er blevet nødvendigt. Men i dag er det nødvendigt at forklare, at danskhed er et JA til den særlige måde, vi driver skole på. Det er et JA til det danske sociale system. Det er også et JA til den bevidste omsorg for de svage i vort samfund – og til at respektere det enkelte menneske. Danskhed er et JA til vor kulturarv, men også til dansk sygesikring og retsopfattelse. Og først og fremmest er det et JA til at bevare friheden for den enkelte. På godt og ondt er det altsammen dele af, hvad vi forstår som »det danske«. Det er ikke muligt helt og absolut at overføre disse ting til sydslesvigske forhold, hvor den politiske virkelighed er en anden end i Danmark. Vi ved det. Men det er dog de samme principper for eksempel Sydslesvigsk Vælgerforening bygger sin politik på, og det er også disse principper, det danske kulturelle arbejde i Sydslesvig tager udgangspunkt i.

Jeg mener, at Grænseforeningen har en opgave i at sætte nogle af de ting på plads. Og jeg mener, vi har svigtet, hvis vi tier stille, hvor vi skulle have talt.

Spørger man så til sidst: Hvor er Grænseforeningens konkrete – ikke abstrakte – men konkrete opgaver, så er det rimeligt at nævne den store udbygning af Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Der havde Grænsefor-

eningen en igangsættende opgave – også økonomisk – og nu skrider byggeriet godt frem. Projektet kan ventes færdiggjort, så huset kan indvies efter sommerferien 1987.

Umiddelbart foran os ligger opgaver som støtte med 70.000 DM til opførelse af et forsamlingshus i Bøglund ved Slesvig. Den danske stat yder 175.000 DM til byggeriets 1. fase. I forvejen har Grænseforeningen betalt grunden med 80.000 DM. Og i en efterfølgende fase kan der blive tale om ydelse af 25.000 DM ved siden af statens 175.000. Det bliver i 1988. Således er vi med til at skabe rammer for et folkeligt liv og arbejde, hvor der er en aktiv dansk kreds. Og det er der i Bøglund.

En anden aktuel opgave er en nødvendig renovering af bygningen Hjemmet i Mariegade 20 i Flensborg, hvor Det lille Teater holder til. Hertil skal Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger bruge 60.000 DM. Den opgave har Grænseforeningen påtaget sig, og teatergængere vil vide, at den ikke er overflødig. Det er især ventilationsforholdene, der trænger til forbedring.

Dette er blot eksempler. Hertil kommer naturligvis de løbende støttebeløb til en lang række formål, som man kan høre om i forbindelse med regnskabet. Det abstrakte knyttes i virkeligheden til det konkrete. Og Grænseforeningens arbejde er således overordentlig virkelighedsnært.

Skal godt det gå – sin byrde må – til gavn man voksen være, citerede jeg til indledning.

– Hvad betyder det egentlig?

Det betyder, at man har valgt og påtaget sig en opgave, som er en indsats og en anstrengelse værd – og at man vil gøre sit bedste for at løse denne opgave.

Grænseforeningen har en sådan vigtig opgave til os, nemlig at være forbindelsesled og brohoved mellem det danske folk og grænselandets danske mangfoldighed. Jeg har selv følt mig udfordret, men også inspireret af denne sag. Og jeg ved, at sådan føler mange andre det også.

Det har formet sig sådan, at jeg gennem godt og vel et halvt års tid har måttet overtage formandsansvaret, da formanden H.P. Clausen som vi ved blev engageret andetsteds! Det kunne ingen forudse, men jeg håber, at denne periode er forløbet hæderligt. Jeg vil gerne på dette sted og ved denne lejlighed sige tak for støtte og god hjælp fra Grænseforeningens kontor – og ganske særligt ønsker jeg at rette en tak til vor direktør, O.M. Olesen for råd og dåd!

Jeg har lagt mærke til, at man rundt omkring, hvor årsmøder holdes, ofte vælger sig et motto eller en tematisk fanfare for året, som ligger foran. – Med et muntert sideblik til Sydslesvigsk Vælgerforening går det måske an at låne mottoet dernedefra, som man har sat over valgkampen forud for det forestående landdagsvalg. Det kan vi også bruge i Grænseforeningen ... Det lyder:

MED NY ENERGI IND I FREMTIDEN!

I valgets tegn

Af redaktør Karl Grage, Flensborg

Ca. halvandet år efter kommunevalget i marts 1986 skal sydslesvigerne atter til valg. Denne gang gælder det om at sikre det danske mandat i landdagen i Kiel. Landdagsvalget er fastsat til september 1987 – den nøjagtige dato kendes endnu ikke – og der er ingen tvivl om, at det vil kræve en betydelig kraftanstrengelse fra Sydslesvigsk Vælgerforening at få genvalgt Karl Otto Meyer.

SSV's udgangsposition til landdagsvalget er just ikke den allerbedste. Ved kommunevalget mistede partiet ca. 2.000 stemmer i forhold til det forudgående valg i 1982, deraf 1.500 i danskhedens højborg Flensborg. Det må formodes, at det i første række var marginalvælgere uden egentlig dansk baggrund, som vendte SSV ryggen. Skulle SSV miste et tilsvarende antal stemmer ved landdagsvalget, sammenlignet med de 21.807 stemmer, der opnåedes i 1983, betyder det, at de danske sydslesviger og nationale frisere ikke længere vil være repræsenteret i landdagen. Nok er SSV som et nationalt mindretalsparti fritaget for 5 pct.'s spærregrænsen i den slesvig-holstenske valglov, men partiet skal mindst mønstre det antal stemmer, det billigste af de i alt 74 mandater koster.

I 1983 blev det danske mandat sikret med en margin på blot 1.030 stemmer. Erfaringer fra en længere årrække viser, at SSV ved et landdagsvalg må regne med et par tusinde stemmer færre end ved et kommunevalg. Altså hænger mandatet i en tynd tråd. På baggrund af, at flere og flere unge danske vælgere forlader Sydslesvig på grund af den tiltagende arbejdsløshed, er der tale om en alvorlig situation for det danske mindretal.

Målet for den kommende valgkamp må for SSV blive at fastholde de 23.419 stemmer, der opnåedes ved kommunevalget, og denne opgave er ikke uløselig. Mindretallet har ret store reserver i de familier, der har børn i dansk skole eller børnehaver, men ikke stemmer på SSV ved valgene. Disse mennesker gælder det nu om at få aktiveret politisk. Samtidig skal der gøres en indsats for at genvinde de marginalvælgere, SSV mistede ved kommunevalget.

Valgkampen er faktisk allerede i fuld gang. SSV opstillede de fleste af sine landdagskandidater i de 14 sydslesvigske valgkredse i løbet af efter-

året, og partiets tillægsliste ventes konfirmeret ved et ekstraordinært landsmøde i februar. Der er ingen tvivl om, at Karl Otto Meyer påny bliver SSV's spidskandidat. Han har siddet i landdagen siden 1971, og han kan se tilbage på en lang række bemærkelsesværdige resultater, ikke blot for det danske mindretal, men for den sydslesvigske befolkning som helhed.

Takket være Karl Otto Meyers seje indsats i landdagen er de problemer på tilskudsområdet, der i mere end 30 år belastede forholdet mellem mindretallet og den slesvig-holstenske landsregering, nu vidtgående løst. Han har kunnet overbevise de tyske politikere om, at mindretallet er et naturligt led i delstatens befolkning og derfor bør være ligestillet med flertalsbefolkningen. Delvis hænger det også sammen med, at den slesvig-holstenske ministerpræsident Uwe Barschel har en langt mere liberal holdning til danskheden end forgængeren Gerhard Stoltenberg.

På det regionalpolitiske område går han stærkt ind for en forbedring af erhvervsstrukturen i Sydslesvig, der er understruktureret i forhold til Holsten og Vesttyskland som helhed. Det giver sig bl.a. udslag i, at arbejdsløsheden i Sydslesvig er højere end i andre vesttyske regioner – med en betydelig bortvandring til følge. I mange år har SSV krævet oprettelsen af flere krisefaste arbejdspladser. I tide og utide har Karl Otto Meyer slået på, at både Kiel og Bonn bør øge deres støtte til denne landsdel. Hvor nødvendigt dette er, understreges bl.a. af situationen på Flensborg skibsværft, hvor 352 medarbejdere netop er blevet fyret, og som er truet af total lukning i 1988.

Karl Otto Meyers mange initiativer i landdagen fortjener på valgdagen også at blive honoreret af vælgere, der kun har en periferisk tilknytning til det danske mindretal. Ved de foregående valg har dette da også altid været tilfældet. Samtidig må man regne med, at de tyske partier, ikke mindst det tyske socialdemokrati (SPD) påny vil bejle til de danske vælgere. I valgkampen slår SPD stærkt på, at tiden er inde til et politisk systemskifte i Slesvig-Holsten, hvor de kristelige demokrater (CDU) har haft magten i mere end 30 år. Det er først og fremmest de dansksindede arbejdere med socialdemokratiske sympatier, der er udsat for disse lokketoner. Men også miljøpartiet De grønne har sat alle sejl til for at blive repræsenteret i landdagen og søger at vinde gehør blandt SSV's unge vælgere, der erfaringsmæssigt er mest modtagelige for De grønnes politik. Her argumenterer det danske parti med, at det altid har været »grønnere end De grønne«.

Interessen fra de tyske partier var allerede påfaldende under valgkampen frem mod forbundsvalget, der finder sted den 25. januar. Traditionelt deltager SSV ikke i dette valg, da partiet ikke har chance for at erobre et forbundsmandat. De tyske partier kappes derfor om de danske stemmer. Mens mindretallet normalt ikke mærker ret meget til tyske politikere, står partiernes forbundsmandatinder i de sydslesvigske valgkredse nu nærmest i kø for at besøge danske institutioner og informere sig om mindretallets ønsker.

Fra arbejdsmarken

ved direktør O. M. Olesen

Der var samlet mange mennesker, omkring 300, til *sendmandsmødet den 1. og 2. november 1986* på »Nyborg Strand«. Der var sendemænd fra de fleste af de lokale foreninger i hele landet, medlemmer af hovedstyrelsen, gæster fra Sydslesvig og Danmark, da den fungerende formand amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen åbnede mødet.

Som dirigent overtog landsretssagfører Sven Kjems mødets ledelse, som han gennemførte med vanlig smidighed, venlighed og autoritet.

Det vigtigste punkt på dagsordenen var naturligvis valget af ny formand. Sendemandsmødet valgte på forslag fra hovedstyrelsen enstemmigt og uden debat amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen.

Løvrigt afvikledes sendemandsmødet efter den sædvanlige fremgangsmåde.

Om aftenen den 1. november holdt landdagsmedlem Karl Otto Meyer en meget personlig tale, hvor han kom ind på de politiske vilkår for den sydslesvigske danskhed. Efter et kaffebord underholdt »Æ Amatør« fra Sydtønder Amt forsamlingen med et hyggeligt skuespil opført i det sønderjyske mål, som forsamlingen lod til at forstå.

Forhandlingerne søndag den 2. november indledtes med en morgenandagt ved pastor A. Pontoppidan Thyssen, Aalborg.

Sendemandsmødet genvalgte de to revisorer statsautoriseret revisor Leif Eichel og revisor John U. Jensen.

Mødet kunne afsluttes kort før frokost den 2. november – og alle lod til at mene, at det havde været et godt sendemandsmøde.

Den mest bemærkelsesværdige vedtagelse på mødet – naturligvis bortset fra formandsvalget – var den overvældende tilslutning til forretningsudvalgets forslag om, at de lokale foreninger i et år skulle være fritaget for kontingentindbetaling til Grænseforeningen (nemlig det kontingent der normalt skulle indbetales senest den 15. maj 1987). Forretningsudvalget begrundede sit forslag dels i årets gode regnskab, dels – og nok ikke mindst – i, at det skulle være en stimulans, en økonomisk støtte til de lokale foreningers indsats for øget aktivitet og øget medlemstilgang.

Lidt af hvert

Formandsberetningen indeholder nok de væsentligste forhold, der kan karakterisere det år, der var gået siden sendemandsmødet 1985. Ikke mindst den nye organisationsstruktur, oplysningsarbejdet og landslotterisituationen blev fremhævet.

Mest drøftede man vel lotteriforholdene, og der syntes at være enighed om, at der hersker kaos på det danske lotterimarked, noget der har voldt

kvaler for mange lotterier – og da også Det sønderjydske Lotteri 1986, der dog lader til at være sluppet rimelig godt gennem vanskelighederne. Der var almindelig enighed om, at et lotteri 1987 skal gennemføres, og at det skal ske ved en kombination af indsats (salg) gennem de lokale foreninger (gerne stimuleret af kredsene) og udsendelse af giro til særligt udvalgte områder og persongrupper. En god lotteriindtægt er af afgørende betydning for Grænseforeningens støtte til dansk virksomhed i Sydslesvig.

Grænseforeningens økonomi, som det fremgik af regnskabet og de tilknyttede bemærkninger, er sund. Der har kunnet ydes støtte til en lang række store og mindre formål i Sydslesvig på næsten 3 millioner kroner. Fortrinsvis er støtten gået til Sydslesvigsk Forening og Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger til anlægsopgaver. Den særlige opgave, som Grænseforeningen har påtaget sig, nemlig at skaffe 1 million DM til udvidelse af Dansk Centralbiblioteks bygning i Flensborg, er klarert, idet beløbet er til rådighed takket være lotterioverskud og særligt indsamlede midler.

Regnskabet 1985-1986 viste et overskud på lige knap 100.000 kroner. Der har været råd til at henlægge 250.000 kroner til særlige opgaver. Og sikringskontoen har kunnet øges til nu godt 3,3 millioner kroner. Den samlede formue bestående af legater og arv er nu oppe på næsten 20 millioner kroner. I årets løb er anvendt beløb til oplysningsarbejde og et særligt stort beløb til en forsøgsvis medlemshvervning gennem husstandsudsendelse. Gennem Grænseforeningens regnskab er passeret omkring 45 millioner kroner danske statstilskud til formål i Sydslesvig.

Indsamlingen i forbindelse med Dybbøldagen 1986 viser det hidtil største indsamlingsresultat på lige godt 700.000 kroner mod i 1985-1986 regnskabet – altså indsamlingen 1985 – godt 667.000 kroner.

Det sønderjydske Lotteri 1985 gav et overskud på 1.615.544 kroner, der er anvendt med 200.000 kroner til såvel Sydslesvigsk Forening som Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og 800.000 kroner til biblioteksbyggeriet i Flensborg. De lokale foreninger har kunnet få 415.544 kroner til gennemførelsen af venskabsarbejdet med Sydslesvig.

Årets ømme punkt er nok selve foreningssituationen, først og fremmest som den finder udtryk i medlemstallet, der nu er kommet lidt under 50.000. Den store hvervekampagne slog fejl, men takket være kuponen på lotteriets girohæfter tegnedes der 152 nye medlemmer – og iøvrigt indkom der over samme girohæfter gaver på ikke mindre end 275.000 kroner. Dette resultat af lotterivirksomheden betragter man som tegn på, at der er muligheder for medlemstegning. Den nye organisationsstruktur og deraf følgende muligheder for koncentreret indsats sætter man nu sin lid til, samtidig med at nye organisationskonsulentordninger forestår.

Oplysningsarbejdet har været omfattende og er i mange tilfælde sket i samarbejde med det informationsudvalg, som oplysningsudvalget har nedsat for nogle år tilbage sammen med Det sydslesvigske Samråd. Man har i høj grad sigtet på undervisningssektoren med hjælpemidler til undervisning

om grænselandsforhold, ekskursioner for lærere og for pressen. Og man har søgt at bakke lejrskolemulighederne i Sydslesvig op. Som noget særligt var Grænseforeningen med til finansielt at gennemføre en elevopgave på Danmarks Journalisthøjskole – projektet »også en avis« – med grænselandet som emne, således at en elevopgaves resultat (en »avis«) kunne sendes til de ældste klasser i folkeskolen – det kom der en del avisdebat ud af. Med amtscentralerne for Undervisningsmidler har der været et givtigt samarbejde. Endelig har man beskæftiget sig med at gøre opmærksom på Sydslesvig som et egnet område for turisme og ikke blot indkøbsture.

Det er i virkeligheden et meget alsidigt og omfattende arbejdsområde, Grænseforeningen beskæftiger sig med. Man skal da også nævne årbogen, der udkommer i 32.000 eksemplarer og benyttes af stadig flere af de lokale foreninger. Også tidsskriftet »Grænsen« bør nævnes, den har nu et oplag på godt 16.500 og flere og flere lokale foreninger benytter det som medlemsblad.

Grænseforeningens årbøger:

- 1967: DANSK I SYDSLESVIG
- 1968: NORDISK I SYDSLESVIG
- 1969: DANMARKS FØRSTE STORBY
- 1970: 50 ÅR MED DANMARK
- 1971: VORE FRISISKE NABOER
- 1972: GRÆNSELANDET OG EUROPA
- 1973: UNG VED GRÆNSEN
- 1974: DANSK HVERDAG I SYDSLESVIG
- 1975: EUROPAS NATIONALE MINDRETAL
- 1976: KIRKEKUNST I SYDSLESVIG
- 1977: GRÆNSELANDETS SPROG
- 1978: DANSK KONSOLIDERING
- 1979: DRONNINGEN I SYDSLESVIG
- 1980: POLITIK I SYDSLESVIG 1045-1979
- 1981: SOM VI SER OS SELV
- 1982: DER VAR ENGANG – I SYDSLESVIG
- 1983: C. W. ECKERSBERG 1783 2/1 1983
- 1984: GENNEM FLENSBORG MED HELMUT OG POV L. LECKBAND
- 1985: HERREGÅRDE I SYDSLESVIG – EN FÆLLES KULTURARV
- 1986: SAGN OG SAGA FRA SYDSLESVIG

Grænseforeningens årbog 1987: SYDSLESVIGSKE OLDTIDSMINDER

Redaktion: O. M. Olesen

Copyright: Grænseforeningen

Udgiver: Grænseforeningen

Peder Skrams Gade 5, 1054 Kbh. K.

01 11 30 63

Tryk: Center-Tryk A/S, Holbæk

For- og bagside: Poppostenen

